

วิธีคิดและปัญหาทางทฤษฎีในสังคมวิทยา

Theoretical Thinking and Dilemmas in Sociology

เชษฐา พวงหัตถ์**

บทคัดย่อ/Abstract

ปัจจุบันเรากำลังอยู่ตรงจุดเริ่มต้นของการเข้าสู่ช่วงเวลาใหม่ของการพัฒนาการทางทฤษฎีสังคมวิทยา ความคิดของนักคิดคลาสสิกอย่าง Marx, Durkheim และ Weber ได้ถูกสร้างขึ้นมาในช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทางสังคมและเศรษฐกิจ ปัจจุบันเรากำลังดำเนินชีวิตอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านที่เกิดขึ้นในระดับโลกซึ่งมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางทั่วทั้งโลก เราจำเป็นต้องสร้างทฤษฎีใหม่ๆขึ้นมาเพื่อทำความเข้าใจพัฒนาการใหม่ๆที่กำลังแปรสภาพสังคมของเราอยู่ในขณะนี้ ประเด็นที่จะนำเสนอในบทความนี้ จะชี้ให้เห็นถึงความพยายามดังกล่าวในทางสังคมวิทยา

Today we are perhaps at the beginning of a major new phase of development of sociological theory.

The ideas of the classic thinkers –Marx, Durkheim and Weber- were formed during times of great social and economic change. We are living through a period of change that is probably just as profound –and is much more widely felt across the world. We need to develop new theories to understand the new developments which are transforming our societies today. The theories analysed in this article are among the most important contributions to this endeavour.

สังคมวิทยามักประสบปัญหาในการถูกมองว่าอยู่ในภาวะวิกฤต หากมองย้อนกลับไปยังนักทฤษฎีที่ปูพื้นฐานให้กับสังคมวิทยาอย่าง Durkheim, Comte, Weber และ Marx รวมถึงแนวทางที่แตกต่างหลากหลายที่ใช้ในการศึกษาสังคม วิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาในสังคมวิทยานั้นไม่ใช่เรื่องน่าแปลกแต่อย่างใด หลายครั้งที่วิกฤตอยู่ในรูปของความขัดแย้งระหว่างความเชื่อในความสำคัญของการสนับสนุนอย่างแข็งขันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการสนับสนุนให้การศึกษาที่มีลักษณะที่ปลอดจากผลประโยชน์และค่านิยม ด้วยเหตุนี้ วิกฤตในสังคมวิทยาจึงมักจะเกี่ยวโยงกับวิกฤตที่เกิดขึ้นในสังคม ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ (the 'great transformation') ของการเข้าสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมของตะวันตกซึ่งทำให้เกิดบริบทของทฤษฎีสังคมคลาสสิก มาจนถึงการต่อสู้เพื่อต่อต้านอาณานิคม ขบวนการนักศึกษา ขบวนการเรียกร้องสิทธิพลเมือง และการเดินขบวนต่อต้านสงครามในช่วงทศวรรษ 1960 และ 1970 ซึ่งมีผลอย่างมากต่อทฤษฎีสังคมในปัจจุบัน วิกฤตทางสังคมดังกล่าวเหล่านี้ทำให้เกิดวิวาทะทางทฤษฎีขึ้นมาในสังคมวิทยาโดยเฉพาะประเด็นที่ว่าเราจะทำความเข้าใจโลกทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้อย่างไร

สังคมวิทยาและภาวะวิกฤต

Alvin Gouldner ได้สะท้อนความรู้สึกที่มีต่อความสับสนวุ่นวายในแวดวงสังคมวิทยาออกมาในงานเขียนชื่อ *The Coming Crisis of Western Sociology*¹ Gouldner ให้เหตุผลว่า ความเห็นร่วมกันที่เคยเกิดขึ้น

* เอกสารประกอบการนำเสนอในเวทีอภิปรายหัวข้อ 'แบบว่า "ร่วมสมัย": เกาะติดสถานการณ์ ทิศทางและแนวโน้มของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา' ในการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาศาสนาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาครั้งที่ 6 ประจำปี พ.ศ. 2549 จัดโดย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ 4 พ.ย. 2549 ณ อาคารอินเตอร์โซน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต วันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2549.

** อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์.

¹ Alvin Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology* (New York : basic Books, 1970).

ในสังคมวิทยา ซึ่งวางรากฐานอยู่บนทฤษฎี Structural-Functionalism ของ Parsons ได้ถูกทำลายลงเมื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขนาดใหญ่ในทศวรรษ 1960 สังคมวิทยากระแสหลักในทศวรรษของ Gouldner นั้น ไม่สามารถอธิบายและจัดการกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเหล่านี้ได้ และ Gouldner ยังได้ชี้ให้เห็นอีกด้วยถึงความจำเป็นของทฤษฎีนิยามของตัววิชาสังคมวิทยาที่ละเลยความสำคัญของแนวโน้มทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ ในทศวรรษ 1960 สังคมวิทยาได้สูญเสียจิตวิญญาณของการวิพากษ์ (critical spirit) ที่เป็นหัวใจของงานเขียนของนักสังคมวิทยารุ่นบุกเบิกโดยเฉพาะ Marx และ Weber

Gouldner ยอมรับว่า Parsons ในฐานะที่เป็นศาสตราจารย์ด้านสังคมวิทยา ได้ปลีกแยกตัวเองออกมาในระดับหนึ่งจากโลกของความเป็นจริง และประเด็นนี้ก็ได้ออกมาในงานเขียนทางสังคมวิทยาของเขา Parsons เริ่มต้นงานวิจัยทางสังคมวิทยาด้วยการมองปัญหาของระเบียบทางสังคม (social order) ในลักษณะที่เป็นนามธรรม มากกว่ามองปัญหาในโลกของความเป็นจริง Parsons ได้นำสังคมวิทยาของยุโรปโดยเฉพาะงานเขียนของ Durkheim และของ Weber มาตีความใหม่ในบริบทของการอเมริกันที่วาดหวังทุกสิ่งทุกอย่างเอาไว้ได้อย่างดงาม Parsons ไม่ได้ปะทะกับแนวคิด Marxism อย่างถึงแก่นโดยตรง แต่พัฒนาแนวคิดทางสังคมวิทยาขึ้นมาในฐานะเป็นทางเลือกให้กับแนวคิด Marxism

ด้วยการมองข้ามแนวคิด Marxism นี้เองที่ทำให้ Parsons หันไปมองจารีตความคิดแบบจิตนิยม (idealism) แบบเยอรมันและสังคมศาสตร์แบบฝรั่งเศส ตรงนี้เองที่ Gouldner ชี้ให้เห็นว่า Parsons ได้สังเคราะห์วิธีคิดที่ย้อนกลับไปให้ความสำคัญกับคุณค่าและความรู้สึกเชิงอัตวิสัย (subjective values) ที่แสดงออกมาในทฤษฎีของเขาที่เน้นการกระทำตามเจตจำนงเสรีของมนุษย์ ซึ่งวางรากฐานอยู่บนความคิดของ Weber เข้ากับจารีตความคิดแบบฝรั่งเศสที่เน้นความสำคัญของระบบสังคมที่มีอิทธิพลต่อและสร้างกรอบจำกัดให้กับการกระทำของมนุษย์ ซึ่งปรากฏอยู่ในงานเขียนของ Durkheim อย่างไรก็ตาม Parsons ก็ไม่สามารถหาข้อยุติให้กับการแบ่งแยกข้อคิดระหว่างมนุษย์ในฐานะผู้กระทำและอิทธิพลของสถาบันต่างๆที่อยู่ภายนอกได้ งานเขียนของ Parsons จึงให้พุดถึงกลับไปกลับมาระหว่างการให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับความเป็นอิสระของคุณค่าทางศีลธรรม และเสรีภาพของการตัดสินใจเลือกของบุคคลในด้านหนึ่ง กับความจำเป็นเชิงหน้าที่ของระบบสังคมที่กำหนดให้ผู้คนต้องแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะออกมาในอีกด้านหนึ่ง²

ที่น่าสนใจก็คือในบริบทเช่นนี้ ท่าทีที่เอนเอียงไปทางมาร์กซิสต์ของ Gouldner เข้ากันได้กับการตีความของ Alexander³ ที่เอนเอียงไปทางแนวคิดของ Parsons ทั้ง Gouldner และ Alexander ยืนยันว่า ความไม่คงเส้นคงวาทางทฤษฎีของ Parsons ที่ปรากฏให้เห็นในการแบ่งแยกข้อคิดระหว่าง อุตบุคคลที่เป็นผู้กระทำและระบบสังคมที่เป็นตัวบงการกำหนดนั้น เป็นสิ่งบ่งชี้ถึงความไร้แก่นสารของแนวคิด Functionalism ที่จะตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970

Gouldner ยอมรับว่า การกลับมาใหม่ของแนวคิดมาร์กซิสต์ทั้งภายในและภายนอกแวดวงสังคมวิทยาในช่วงนี้ทำให้สังคมวิทยาแนวของ Parsons พบคู่แข่งตัวจริงในการครอบงำทางความคิด อย่างไรก็ตาม ในกลางทศวรรษ 1970 การแยกข้อคิดทฤษฎีระหว่างอบุคคลที่เป็นผู้กระทำและระบบสังคมที่เป็นตัวกำหนด ได้

² Craig Calhoun, *Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference* (Cambridge, MA : Blackwell, 1995), p. 305.

³ Jeffrey C. Alexander, 'The Centrality of the Classics', in *Social Theory Today*, ed. Anthony Giddens and Jonathan Turner (Stanford : Stanford University Press, 1987).

กลับมาปรากฏอีกในกระแสความคิดของสายมาร์กซิสต์ Alexander ซึ่งให้เห็นว่า การแยกข้อดังกล่าวแฝงฝังอยู่แล้วในความคิดแรกเริ่มของ Marx แต่ได้ปรากฏตัวออกมาอย่างมีพลังในทศวรรษ 1970 ในวิวาทะที่ไม่มีฝ่ายใดชนะระหว่างมาร์กซิสต์สายของอัลตุซเซอร์ (Althusserian Marxists) ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์ได้ถูกกำหนดเอาไว้แล้วให้ต้องกระทำตามตรรกะของสถานะที่ตนมีอยู่ในชนชั้นของตน และมาร์กซิสต์ที่มีแนวโน้มเอนเอียงไปทางมนุษยนิยม ตั้งแต่ E.P. Thompson จนถึงสำนัก Frankfurt ซึ่งให้ความสำคัญอย่างมากกับความเป็นอิสระของผู้กระทำ (the autonomy of agency) และค่านิยมทางวัฒนธรรม รวมถึงความเป็นไปได้ของมนุษย์ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรู้สำนึก อันที่จริง ในช่วงปลายทศวรรษ 1970 สังคมวิทยาแนวมาร์กซิสต์และแนวทางที่นิยมได้เข้าร่วมในวิวาทะอันเผด็จรอนระหว่างฝ่ายที่เน้นความสำคัญของโครงสร้างและฝ่ายที่เน้นเจตจำนงเสรีของมนุษย์ ทวิภาวะ [agency/structure, micro/macro] ดังกล่าวนี้อย่างคงเป็นปมปัญหาหลักของสังคมวิทยาอยู่ในปัจจุบัน⁴

แนวคิดสังคมวิทยาช่วงแรกของ Anthony Giddens แม้ว่าจะไม่ได้ตอบโต้กับภาวะวิกฤติที่เกิดขึ้นจากขบวนการทางสังคมในทศวรรษ 1960 และ 1970 อย่างเปิดเผย แต่เขาก็แสดงจุดยืนที่มีต่อวิกฤติและความชะงักงันที่เกิดขึ้นในแวดวงสังคมวิทยา สำหรับ Giddens วิกฤตินี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีโดยตรง เนื่องจากบรรดาทฤษฎีทางสังคมวิทยามีลักษณะที่ติดอยู่กับกับดักของวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม (dualism) ซึ่งทำให้มีปัญหาในการทำความเข้าใจชีวิตทางสังคมได้อย่างชัดเจน⁵ Giddens มีท่าทีที่แทบไม่แตกต่างไปจากของ Goulder และ Alexander ในการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดมาร์กซิสต์และแนวคิดหน้าที่นิยม โดย Giddens มองว่า จารีตทางความคิดดังกล่าวนี้ได้รับผลกระทบจากปัญหาเชิงมนทัศน์ที่คล้ายกันคือ การให้ความสำคัญแบบแยกขั้วระหว่างฝ่ายที่เน้นเจตจำนงเสรีและฝ่ายที่เน้นการถูกกำหนดของคู่ตรงข้ามแบบ individual/ society เพราะมนุษย์ถ้าไม่ถูกมองว่าเป็นผู้กระทำที่มีเสรีภาพ ก็เป็นผู้ที่ต้องกระทำตามกฎเกณฑ์หรือผลประโยชน์ของชนชั้น โดยแทบไม่มีทางเลือกแต่อย่างใด เนื่องจากการกระทำของพวกเขาถูกกำหนดโดยความจำเป็นเชิงหน้าที่ หรือโดยกรอบกำหนดของชนชั้นทางสังคม Giddens ยอมรับว่าทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่มีประโยชน์/คุณค่าจะต้องพิจารณาประเด็นเรื่องผู้กระทำ (agency) โครงสร้าง (structure)⁶ และการใคร่ครวญสะท้อนคิดทางสังคม

⁴ ดูรายละเอียดได้ใน เชษฐา พวงหัตถ์, *Structure-Agency/โครงสร้าง-ผู้กระทำ*, รายงานการวิจัยแนวคิดทางสังคมวิทยา (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2548).

⁵ ดูทรรศนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับปมปัญหานี้ได้ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, *ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม: การทะลุกรอบและกับดักของความคิดแบบคู่ตรงกันข้าม* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2548) โดยเฉพาะบทที่ 2 - ทฤษฎีและการวิจัยวัฒนธรรมในยุคหลังสมัยใหม่.

⁶ มโนทัศน์เรื่อง 'โครงสร้างสังคม' (social structure) และ 'มนุษย์ผู้กระทำ' (human agency) เป็นหัวใจของทั้งทฤษฎีคลาสสิกและทฤษฎีร่วมสมัย โดยเฉพาะปัญหาเรื่องภาวะวิทยา (ontology) ของสังคมที่ว่า โลกทางสังคมเกิดขึ้นมาได้อย่างไร หรืออะไรคือสถานะของสาเหตุและสถานะของผลที่ทำให้เกิดและที่มาจากสังคม

ตามจารีตของวิธีคิดทางสังคมวิทยาที่มีมาแต่เดิมนั้น มีแนวคิดอยู่ 2 ฝ่ายที่เข้าร่วมในวิวาทะนี้ ฝ่ายหนึ่งได้แก่แนวคิดแบบ hermeneutics/ethnomethodology [เน้นที่ผู้กระทำ/ปฏิสัมพันธ์ (agency/interaction) และอีกฝ่ายหนึ่งได้แก่แนวคิดแบบโครงสร้าง/หน้าที่นิยม (structural / functionalism) [เน้นที่โครงสร้าง (structure)] ในประวัติศาสตร์ความคิดทางด้านสังคมวิทยานั้น แนวคิดฝ่ายหลังครอบงำสังคมวิทยามาเป็นเวลานาน เนื่องจากนักสังคมวิทยายุคแรกๆพยายามสถาปนาวิชาสังคมวิทยาของตนโดยการมองหลักเฉพาะของโลกทางสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง นักสังคมวิทยาเหล่านี้พยายามชี้ให้เห็นว่า สังคมไม่สามารถถูกลดทอนให้เป็นแค่ผลรวมของปัจเจกบุคคล หมายความว่าองค์รวมที่เรียกว่าสังคมนี้มีคุณลักษณะเกิดขึ้นโดยตัวของมันเอง และหน้าที่ของศาสตร์ก็คือการศึกษาคุณลักษณะอันนี้

(social reflexivity) ด้วยมุมมองใหม่ Giddens เชื่อว่าโครงสร้างสังคมเป็นทั้งเงื่อนไขและผลลัพธ์ของการกระทำ กิจกรรมของมนุษย์ ทั้งโครงสร้างและมนุษย์ต้องดำรงอยู่ร่วมกัน

ปัญหาทางทฤษฎีในสังคมวิทยา

การประเมินมุมมองทางทฤษฎีในสังคมวิทยาแม้จะเป็นพันธกิจที่ทำหายแต่ก็มีปัญหาอย่างมาก วิชา ทฤษฎีทางทฤษฎีโดยคำจำกัดความแล้วมีลักษณะที่เป็นนามธรรมมากกว่าข้อโต้แย้งเกี่ยวกับลักษณะที่เป็นเชิง ประจักษ์ ข้อเท็จจริงที่ว่าไม่ได้มีเพียงจุดยืนทางทฤษฎีเพียงอันเดียวที่ครอบงำสังคมวิทยาทั้งหมดนั้นอาจจะเป็น เครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงความอ่อนแอในศาสตร์สาขานี้ แต่ก็อาจจะไม่เป็นเช่นนั้นก็ได้ ในทางตรงกันข้าม ความ หลากหลายและขัดแย้งกันระหว่างแนวคิดและทฤษฎีก็เป็นการบ่งชี้ให้เห็นถึงความคึกคักมีชีวิตชีวาของแวดวง สังคมวิทยาด้วยเช่นกัน ในการศึกษาของมนุษย์ของสังคมวิทยา ความหลากหลายทางด้านทฤษฎีช่วยทำให้ศาสตร์ สาขานี้หลุดพ้นจากการหลงติดยึดมั่นในหลักการอันใดอันหนึ่งเพียงอย่างเดียว พฤติกรรมของมนุษย์มีความ ซับซ้อนและหลากหลายมิติ อีกทั้งไม่น่าเป็นไปได้ที่จะมีทฤษฎีเพียงอันเดียวที่สามารถทำความเข้าใจทุกมิติ

วิชาทฤษฎี structure/agency จึงเกิดขึ้นระหว่างนักทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับวิธีวิทยาแบบ methodological individualism ซึ่งใช้ปัจเจกบุคคลเป็นหน่วยพื้นฐานในการวิเคราะห์ โดยมองว่าผู้กระทำการเป็นองค์ประกอบพื้นฐานทั้งทางทฤษฎี และในทางภาวะวิทยาของระบบสังคม และโครงสร้างสังคมเป็นสิ่งที่เกิดมาจากผู้กระทำการฝ่ายหนึ่ง และนักทฤษฎีที่ ให้ความสำคัญกับวิธีวิทยาแบบ methodological holism ซึ่งใช้องค์รวมเป็นหน่วยพื้นฐานในการวิเคราะห์ โดยมองว่าผู้กระทำการถูก ขัดเกลามาโดยสังคมและตั้งอยู่ในโครงสร้างและสถาบันทางสังคมซึ่งอาจจะจำกัดหรือเปิดโอกาสให้กับผู้กระทำการ รวมถึงมีอิทธิพล ต่อการก่อรูปทัศนคติและความสามารถในการกระทำการ และโครงสร้างสังคมดังกล่าวนี้ควรจะเป็นองค์ประกอบที่มาก่อนและมีความ สำคัญมากที่สุด

อย่างไรก็ตาม เมื่อไม่นานมานี้ ได้มีความพยายามที่จะเชื่อมโยงแนวคิดที่เน้นโครงสร้างสังคม [สถาบันและปทัสถานที่มี อิทธิพลต่อการกระทำของปัจเจกบุคคลในสังคม] เข้ากับแนวคิดที่เน้นมนุษย์ผู้กระทำการ [มนุษย์สามารถเข้าใจ รับรู้และ เปลี่ยนแปลงระบบสังคมของตนได้]

ปัจจุบันได้มีการยอมรับกันว่า ทฤษฎี Structure/Agency เป็นสาขาหนึ่งของทฤษฎีสังคมที่พยายามประนีประนอมข้อ ถกเถียงทางทฤษฎีที่ว่าควรจะให้ให้ความสำคัญกับโครงสร้างสังคม (social structure) หรือผู้กระทำการทางสังคม (social agency) โดยการปฏิเสศที่จะให้ความสำคัญในทางทฤษฎีกับข้อใดข้อหนึ่ง นักทฤษฎี structure/agency เสนอว่า ผู้กระทำการทางสังคมได้ เรียนรู้และได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างสังคมอันได้แก่ปทัสถานและสถาบันต่างๆที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมที่พวกเขาได้รับการกล่อมเกลา ทางสังคม ในอีกด้านหนึ่ง การกระทำของผู้กระทำการในฐานะปัจเจกบุคคลหรือในฐานะกลุ่ม ก็อาจจะเปลี่ยนแปลงหรือก่อรูป โครงสร้างสังคมอันได้แก่ปทัสถานและสถาบันต่างๆได้ด้วย สถานการณ์เช่นนี้จึงไม่ต่างจากการตั้งคำถามว่า ‘อะไรมาก่อนกัน ระหว่างไก่กับไข่?’ คงไม่มีคำตอบอันใดถูกต้อง ทั้งนี้เพราะมีวัฏจักรที่ต่อเนื่องของผู้กระทำการที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้าง และ โครงสร้างก็เป็นตัวให้การเรียนรู้แก่ผู้กระทำการ นักทฤษฎี structure/agency หลายคนเรียกวิธีคิดแบบนี้เรียกว่า *methodological relationism*

อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน George Ritzer, *Sociological Theory*, 6th ed. (Boston : McGraw-Hill, 2003), pp. 508 – 537; G. Ritzer and P. Gindoff, ‘Methodological relationism: lessons for and from socialpsychology’, *Social Psychology Quarterly* 55/2 (1992), pp. 128 – 140; N. Mouzelis, *Sociological Theory: What Went Wrong?* (London & New York : Routledge, 1995) และ เศษฐา พงษ์หัตถ์, ‘วิชาทฤษฎี Structure – Agency และการหาทางออกให้กับปัญหาทวิลักษณ์ นิยม: Marxism versus Foucault’, *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ 26 ฉบับที่ 2 (ธ.ค. – พ.ค. 2547), น. 74 – 135 และ ‘Strcuturation Theory ของ Anthony Giddens และการหาทางออกให้กับปัญหาทวิลักษณ์นิยมในสังคมวิทยา’, *วารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ 24 ฉบับที่ 2 (2547), น. 68 – 106.

เหล่านั้นได้ ความหลากหลายของวิธีคิดทางทฤษฎีทำให้สังคมวิทยา นอกจากจะมีแหล่งความคิดจำนวนมหาศาลที่สามารถนำไปใช้ในการศึกษาวิจัยแล้ว ยังกระตุ้นให้เกิดความสามารถในการจินตนาการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความก้าวหน้าในการทำงานของคนในแวดวงศาสตร์สาขานี้

ทฤษฎีที่มีอยู่จำนวนมากมาได้ถูกพัฒนาขึ้นมาในปริบทอันหลากหลายในการวิจัยของนักสังคมวิทยา บางทฤษฎีมีความชัดเจนและบ่อยครั้งที่อยู่ในรูปแบบทางคณิตศาสตร์ แม้ว่าลักษณะเช่นนี้ของทฤษฎีจะปรากฏให้เห็นในสังคมศาสตร์สาขาอื่นๆ [โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์] มากกว่าในสังคมวิทยา

ทฤษฎีบางรูปแบบพยายามอธิบายให้ได้มากกว่าทฤษฎีอื่นๆ และความคิดก็แตกต่างกันไปตามประเด็นที่ว่าทฤษฎีที่สามารถอธิบายได้ครอบคลุมนั้น มีประโยชน์ต่อนักสังคมวิทยามากน้อยเพียงใด ตัวอย่างเช่น นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันชื่อ Robert K. Merton ได้ให้เหตุผลว่านักสังคมวิทยาควรจะต้องพุ่งความสนใจไปยังสิ่งที่เขาเรียกว่า 'ทฤษฎีระดับกลาง' (theories of the middle range/middle-range theories) ⁷ มากกว่าที่จะพยายามสร้างทฤษฎีขนาดใหญ่

ทฤษฎีระดับกลางมีลักษณะที่เฉพาะเจาะจงพอที่จะสามารถนำไปทดสอบด้วยการวิจัยเชิงประจักษ์ได้โดยตรง และมีลักษณะทั่วไปพอที่จะครอบคลุมปรากฏการณ์ต่างๆได้ในระดับหนึ่ง ตัวอย่างก็คือ ทฤษฎีว่าด้วยความไม่พึงพอใจเชิงเปรียบเทียบ (theory of relative deprivation) ทฤษฎีระดับกลางมีลักษณะที่เฉพาะเจาะจงพอที่จะสามารถนำไปทดสอบด้วยการวิจัยเชิงประจักษ์ได้โดยตรง และมีลักษณะทั่วไปพอที่จะครอบคลุมปรากฏการณ์ต่างๆได้ในระดับหนึ่ง ตัวอย่างก็คือ ทฤษฎีว่าด้วยความไม่พึงพอใจเชิงเปรียบเทียบ (theory of relative deprivation) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าคนเราจะประเมินตัวเองอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับว่าเขาเอาตัวเองไปเปรียบเทียบกับใคร ดังนั้น ความรู้สึกไม่พอใจจึงไม่ได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับระดับของความยากจนทางวัตถุที่ปัจเจกบุคคลมีอยู่ ครอบครัวที่อาศัยอยู่ในบ้านหลังเล็กๆ ในเขตยากจนซึ่งทุกคนมีสภาพไม่แตกต่างกันมากนัก จะมีความรู้สึกไม่พอใจน้อยกว่าครอบครัวที่อาศัยอยู่ในบ้านที่มีสภาพไม่แตกต่างกันกรณีแรก แต่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่บ้านเรือนส่วนใหญ่โดยรอบมีขนาดใหญ่กว่าและมีความสมบูรณ์พูนสุขมากกว่า

จริงๆ แล้ว ยิ่งทฤษฎีมีลักษณะครอบคลุมมาก ปัญหาในการทดสอบเชิงประจักษ์ก็จะมีมากเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ก็ยังไม่มีเหตุผลที่ชัดเจนยืนยันว่าทำไมวิธีคิดเชิงทฤษฎีในสังคมวิทยาควรจะต้องจำกัดอยู่ที่ 'ระดับกลาง' เท่านั้น เพื่อที่จะดูกันว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น เราลองมาดูตัวอย่างของทฤษฎีที่ Max Weber นำเสนอจากการศึกษาของเขาเรื่อง *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* ⁸

■ Max Weber: the Protestant ethic

ปัญหาพื้นฐานที่ Weber ต้องการหาคำตอบให้ได้ในงานเขียนชื่อ *The Protestant Ethic* ก็คือ ทำไมทุนนิยมจึงได้พัฒนาขึ้นมาในตะวันตก ไม่ใช่ในแถบอื่นๆ? ช่วงเวลาประมาณ 13 ศตวรรษหลังการล่มสลายของจักรวรรดิโรมันโบราณ อารยธรรมอื่นๆ มีความโดดเด่นในโลกประวัติศาสตร์มากกว่าตะวันตก อันที่จริงยุโรปเป็น

⁷ Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, rev.edn (Glencoe : Free Press, 1957) และอ่านข้อคิดเห็นเพิ่มเติมได้ใน Ruth A. Wallace and Alison Wolf, 'Robert K. Merton: Middle-Range Theory', in *Contemporary Sociological Theory: Continuing the Classical Tradition*. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1995), pp. 54 – 74 และ George Ritzer, *Sociological Theory*, 6th ed. (Boston : McGraw-Hill, 2003), pp. 241 – 247.

⁸ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (London : Allen and Unwin, 1976).

ดินแดนที่แทบไม่มีความสำคัญแต่อย่างใดบนพื้นพิภพนี้ ขณะที่จีน อินเดีย และจักรวรรดิ Ottoman ในตะวันออกไกลกลับเป็นมหาอำนาจหลัก โดยเฉพาะจีนนั้นมีความก้าวหน้าไกลกว่าตะวันตกในแง่ของระดับพัฒนาการทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจ อะไรได้เกิดขึ้นมาแล้วนำพาความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจมาสู่ยุโรปนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา?

เพื่อตอบคำถามนี้ Weber ให้เหตุผลว่า เราจะต้องชี้ให้เห็นว่าอะไรเป็นตัวแบ่งแยกอุตสาหกรรมสมัยใหม่ออกจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจรูปแบบอื่น ๆ ก่อนหน้านั้น เราได้มองเห็นความปรารถนาที่จะสะสมความมั่งคั่งในอารยธรรมต่าง ๆ จำนวนมาก และคงอธิบายได้ไม่ยาก ว่าผู้คนให้คุณค่ากับความมั่งคั่งว่าเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความสะดวกสบาย ความมั่งคั่งปลอดภัย อำนาจและความปิติเบิกบาน ผู้คนต้องการหลุดพ้นจากความอดอยากขาดแคลน และจากการสะสมความมั่งคั่งนี้เองที่ทำให้ผู้คนได้รับความความสะดวกสบาย

Weber ให้เหตุผลว่า ถ้าเรามองมองไปที่พัฒนาการทางเศรษฐกิจของตะวันตก เราจะพบบางสิ่งบางอย่างที่แตกต่างกันอย่างมากมายทีเดียว นั่นคือ ทศคติที่มีต่อการสะสมความมั่งคั่งที่ไม่ปรากฏให้เห็นที่อื่นในประวัติศาสตร์ ทศคติดังกล่าวนี้คือสิ่งที่ Weber เรียกว่า 'จิตวิญญาณของทุนนิยม' (spirit of capitalism) ซึ่งหมายถึงชุดของความเชื่อและคุณค่าที่พ่อค้าและนักอุตสาหกรรมทุนนิยมรุ่นแรกยึดมั่นถือมั่นกันอยู่ คนเหล่านี้มีแรงขับเคลื่นที่ทรงพลังในการสะสมความมั่งคั่งส่วนตัว อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ไม่เหมือนกับคนที่มีฐานะมั่งคั่งในที่อื่นก็คือ พวกเขาไม่ได้มุ่งหมายที่จะใช้ความร่ำรวยที่แสวงหามาได้ในการใช้ชีวิตอย่างหรูหราฟุ่มเฟือย จริงๆ แล้ววิถีชีวิตของพวกเขากลับดำเนินไปอย่างพอเพียงและมีธรรมาภิบาล พวกเขาใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายและสงบเสถียร โดยปฏิเสธการแสดงออกอย่างโจ่งแจ้งซึ่งความมั่งมีศรีสุขของตนเอง Weber พยายามชี้ให้เห็นว่าลักษณะร่วมทั้งหลายที่ไม่เคยมีมาก่อนนี้มีความสำคัญต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจของตะวันตกในช่วงแรกเริ่ม สิ่งที่แตกต่างกันจากผู้คนที่มั่งคั่งในยุคนั้นและในวัฒนธรรมอื่น ๆ ก็คือ คนกลุ่มนี้ไม่ได้ใช้ความมั่งคั่งที่ตนแสวงหามาได้ไปในทางที่เปล่าประโยชน์ ตรงกันข้าม พวกเขา กลับนำไปลงทุนซ้ำเพื่อขยายธุรกิจของตนให้ยิ่งใหญ่อีกต่อไปอีก

แก่นแกนของทฤษฎีของ Weber ก็คือว่า ทศคติที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณของทุนนิยมมาจากศาสนา โดยทั่วไปนั้น ศาสนาคริสต์มีบทบาทส่วนหนึ่งในการทำให้เกิดทศคติแบบนี้ แต่พลังขับเคลื่อนที่สำคัญมาจากผลกระทบของลัทธิโปรเตสแตนต์ (Protestantism) และโดยเฉพาะสาขาหนึ่งของโปรเตสแตนต์คือ ลัทธิ Puritanism พวกทุนนิยมรุ่นแรกๆ ส่วนใหญ่เป็น Puritans และหลายคนในกลุ่มนี้มีมุมมองแบบคาลวิน (Calvinist)

Weber ให้เหตุผลว่า หลักการบางอย่างของลัทธิคาลวินเป็นที่ยอมรับมาโดยตรงของจิตวิญญาณของทุนนิยม หลักการอันแรกก็คือมโนภาพที่ว่ามนุษย์เป็นเครื่องมือของพระเจ้าบนโลกที่พระเจ้าทรงมอบหมายให้ประกอบอาชีพที่ต้องใช้ความเชี่ยวชาญ ซึ่งถือว่าการรับใช้พระเจ้า หลักการอันที่สองของลัทธิคาลวินก็คือความเชื่อในเรื่องการกำหนดล่วงหน้า ตามความเชื่ออันนี้มีมนุษย์บางคนเท่านั้นที่ได้ถูกกำหนดให้เป็น 'ผู้ที่พระเจ้าทรงเลือก' เพื่อมีชีวิตคืนกลับสู่สวรรค์หลังการตาย ตามหลักการแรกเริ่มของคาลวิน (Calvin) มนุษย์ไม่สามารถกระทำการใดบนพื้นพิภพเพื่อพลิกผันฐานะของตนเองให้กลายเป็นผู้ที่พระเจ้าทรงเลือก เพราะทั้งหมดล้วนถูกกำหนดล่วงหน้าไว้แล้วโดยพระเจ้า อย่างไรก็ตาม ความเชื่อนี้ก็ได้ก่อให้เกิดความหวาดวิตกขึ้นในเหล่าสาวก ว่าอาจจะมีการดัดแปลงความเชื่อเพื่อให้มีการกำหนดสัญญาบางอย่างของการเป็นผู้ที่ถูกเลือกสรรขึ้นมาก็ได้

ความสำเร็จในการประกอบอาชีพที่ต้องการทักษะความชำนาญ ที่ปรากฏให้เห็นในรูปของความรุ่งเรืองทางวัตถุ ได้กลายเป็นสัญญาณหลักที่บ่งชี้ว่า คนๆ นั้นเป็นผู้ที่พระเจ้าทรงเลือกเอาไว้ก่อนแล้วอย่างแท้จริง แรงขับเคลื่อนที่มีพลังอย่างมากที่นำไปสู่ความสำเร็จทางเศรษฐกิจได้ถูกสร้างขึ้นในกลุ่มคนที่ได้รับอิทธิพลจากมโนภาพเหล่านี้ กระนั้น มโนภาพอันนี้ก็ก็ได้เกิดขึ้นพร้อมกับความต้องการของผู้ที่เชื่อถือในการดำเนินชีวิตอย่างสมถะและมีจริยธรรม พวกเขา Puritans เชื่อว่าความหรรษาฟุ้งเฟ้อเป็นสิ่งชั่วร้าย ดังนั้นแรงขับไปสู่การสะสมความมั่งคั่งจึงดำเนินควบคู่ไปกับการใช้ชีวิตอย่างเคร่งครัดและเรียบง่าย

ผู้ประกอบการรุ่นแรกๆ คงไม่ค่อยได้ตระหนักว่าพวกเขา กำลังมีส่วนช่วยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงขึ้นในสังคม พวกเขาถูกขับเคลื่อนด้วยพลังความเชื่อทางศาสนา ชีวิตที่สมถะเรียบง่าย และการอยู่อย่างพอเพียงของพวกเขา Puritans ต่อมาได้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของอารยธรรมสมัยใหม่⁹

ทฤษฎีของ Weber ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากหลายแง่มุม ตัวอย่างเช่น นักวิชาการบางคนได้แย้งว่าสิ่งที่ Weber เรียกว่า 'จิตวิญญาณของทุนนิยม' นั้น จริงๆ แล้วก็ปรากฏให้เห็นในบรรดาเมืองพาณิชย์หลายแห่งของอิตาลีในศตวรรษที่ 12 เป็นเวลานานก่อนที่จะลัทธิคาลวิน (Calvinism) จะเป็นที่รู้จักกันเสียอีก บางคนก็อ้างว่า มโนทัศน์เรื่อง 'การประกอบอาชีพที่ต้องใช้ความชำนาญ' ซึ่ง Weber นำไปผูกโยงกับหลักการของนิกายโปรเตสแตนต์ ก็มีอยู่ก่อนแล้วในความเชื่อของพวกเขาคาทอลิก อย่างไรก็ตาม สาละสำคัญของงานเขียนเล่มนี้ของ Weber ก็ยังคงได้รับการยอมรับจากคนจำนวนมากอยู่ และข้อเสนอของ Weber ยังคงมีน้ำหนักไม่ต่างไปจากในตอนแรกที่ถูกนำเสนอขึ้นมา ถ้าข้อเสนอของ Weber มีเหตุผลแล้วละก็ พัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่น่าจะได้รับอิทธิพลอย่างมากจากสิ่งที่ในตอนแรกดูเหมือนว่าจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องแต่อย่างใด นั่นคือชุดของความเชื่อทางศาสนา

ทฤษฎีของ Weber สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ของวิธีคิดทางทฤษฎีของสังคมวิทยาหลายประการ ได้แก่

ประการแรก ทฤษฎีของ Weber ซึ่งให้เห็นการตีความที่แตกต่างไปจากการใช้สามัญสำนึกโดยทั่วไป กล่าวคือ ทฤษฎีนี้สร้างมุมมองใหม่เกี่ยวกับประเด็นที่กำลังเป็นที่สนใจกันในขณะนั้น นักคิดส่วนใหญ่ก่อนหน้า Weber พูดยังน้อยมากเกี่ยวกับความเป็นไปได้ที่มโนภาพทางศาสนาจะสามารถมีบทบาทสำคัญต่อการก่อตัวของทุนนิยม

ประการที่สอง ทฤษฎีนี้เป็นการทำความเข้าใจประเด็นปัญหาที่ยังถกเถียงกันอยู่ นั่นคือ ทำไมปัจเจกบุคคลต้องการมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายทั้งๆ ที่มีความพยายามอย่างมากที่จะสะสมความมั่งคั่ง

ประการที่สาม ทฤษฎีนี้สามารถให้ความชัดเจนเกี่ยวกับสภาวะการณ์ต่างๆ ได้มากกว่าทฤษฎีอื่นๆ ที่ถูกสร้างขึ้นมาก่อนหน้านั้น Weber เน้นให้เห็นว่าตัวเขาเองกำลังพยายามที่จะทำความเข้าใจเฉพาะช่วงแรกของกิจการก่อตัวของทุนนิยมสมัยใหม่เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ก็ดูเหมือนว่ามีเหตุผลที่จะเชื่อต่อไปได้ว่าค่านิยมที่สอดคล้องกับหลักการของลัทธิ Puritanism อาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องในสถานการณ์อื่นๆ ของพัฒนาการของทุนนิยมที่ประสบความสำเร็จได้ และ

ประการสุดท้าย ทฤษฎีที่ดีคงไม่ใช่เป็นแค่ทฤษฎีที่ดูแล้วสมเหตุสมผลเท่านั้น แต่จะต้องเป็นทฤษฎีที่มีประโยชน์ในแง่ของการนำไปสู่การสร้างมโนทัศน์ใหม่ๆ และกระตุ้นให้มีการทำงานวิจัยกันต่อไปด้วย ทฤษฎีของ Weber ประสบความสำเร็จอย่างสูงในแง่นี้ เนื่องจากการเปิดประเด็นให้กับการวิจัยและการวิเคราะห์ทางทฤษฎีหลังจากนั้น

⁹ Ibid, pp. 181-2.

วิวาทะเกี่ยวกับงานเขียนเรื่อง The Protestant Ethic ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน รวมถึงข้อถกเถียงเกี่ยวกับแง่มุมอื่นๆ ในงานเขียนของ Weber มโนทัศน์ที่ถูกสร้างขึ้นมานักคิดคลาสสิก รวมทั้งที่ถูกพัฒนาขึ้นมาโดยนักคิดในยุคหลังจากนั้นเรื่อยมา ยังคงกระตุ้นให้เกิดการโต้แย้งขึ้นอยู่ขณะนี้

ปัญหาพื้นฐานทางทฤษฎีหลายประการที่ยังหาข้อยุติไม่ได้และยังคงถกเถียงกันอยู่ นั้น เป็นประเด็นที่เราควรให้ความสนใจ เพราะบางประเด็นเป็นเรื่องของการปะทะกันระหว่างมุมมองต่างๆ โดยเฉพาะในส่วนของเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ว่าเราควระมอง/ตีความกิจกรรมของมนุษย์และสถาบันทางสังคมกันอย่างไร ในที่นี้เราจะพูดถึงประเด็นปัญหาดังกล่าว 4 ประการ คือ

(1) ปัญหาประการแรกเกี่ยวข้องกับ 'การกระทำของมนุษย์' (human action) และ 'โครงสร้างสังคม' (social structure) ประเด็นก็คือ: มนุษย์เราเป็นผู้กระทำที่มีความคิดสร้างสรรค์ สามารถควบคุมชีวิตของเราเองได้อย่างจริงจัง หรือว่าสิ่งที่พวกเราทำทั้งหมดเป็นผลของพลังทางสังคมที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของเรา? ประเด็นนี้ได้เคยทำให้เกิดการแตกแยกและยังคงทำให้เกิดการแตกแยกในหมู่นักสังคมวิทยาในขณะนี้¹⁰ ตัวอย่างเช่น Weber และนักสังคมวิทยาแนว Symbolic Interactionism¹¹ ให้ความสำคัญอย่างมากกับความกระตือรือร้นและความคิดสร้างสรรค์ซึ่งเป็นองค์ประกอบของพฤติกรรมของมนุษย์ แนวคิดอื่นๆ อย่างเช่นของ Durkheim เน้นความสำคัญของลักษณะของอิทธิพลทางสังคมที่เป็นตัวตีกรอบจำกัดการกระทำของพวกเขา

(2) ปัญหาประการที่สองเกี่ยวข้องกับเรื่องของการเห็นพ้องต้องกัน/ฉันทามติ (consensus) และความขัดแย้ง (conflict) ในสังคม จุดยืนของบางแนวคิดในสังคมวิทยาโดยเฉพาะหน้าที่นิยม (Functionalism) ให้ความสำคัญกับระเบียบ (order) และสมานฉันท์ (harmony) ภายในสังคมมนุษย์ นักสังคมวิทยาที่ใช้แนวคิดนี้จะมองความต่อเนื่องและความเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นลักษณะที่เห็นได้ชัดที่สุดของสังคมต่างๆ แม้ว่าสังคมนั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากตลอดเวลาที่ผ่านมาก็ตาม ในทางตรงกันข้าม นักสังคมวิทยาอีกกลุ่มหนึ่งกลับตอกย้ำเรื่องความขัดแย้งทางสังคม (social conflict) ที่เกิดขึ้นในสังคม นักทฤษฎีเหล่านี้มองสังคมทั่วไปว่าเต็มไปด้วยการแบ่งแยก ความตึงเครียดและการต่อสู้ สำหรับพวกเขา นั้น เป็นการสร้างภาพหลอนหากจะอ้างว่าผู้คนมีแนวโน้มที่จะอยู่ร่วมกันฉันทมิตรตลอดเวลาส่วนใหญ่ แม้ว่าเมื่อไม่ปรากฏให้เห็นการเผชิญหน้ากันอย่างเปิดเผย ก็ยังคงมีการแตกแยกอยู่ลึกๆ ในเรื่องผลประโยชน์ซึ่งเมื่อถึงจุดหนึ่งก็อาจจะปะทุออกมาเป็นความขัดแย้งอย่างรุนแรงได้

¹⁰ Pierre Bourdieu นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสมองว่าทฤษฎีทางสังคมที่ดีจะต้องสามารถทำลายคู่ตรงกันข้ามของสิ่งที่เรียกว่าโครงสร้าง (structure) และการกระทำของปัจเจกบุคคล (individual action) เนื่องจากเราไม่สามารถทำความเข้าใจขั้วหนึ่งของคู่ตรงกันข้ามนี้โดยไม่พูดถึงอีกขั้วหนึ่งได้ Bourdieu ยืนยันว่าสังคมศาสตร์จะก้าวหน้าต่อไปได้ก็ด้วยการหาข้อยุติให้กับคู่ตรงกันข้าม/ทวิลักษณ์นิยมนี้ (dualism) ให้ได้ โดยการชี้ให้เห็นแนวคิดของเขาเรื่องทุนวัฒนธรรม (cultural capital) habitus และ field สามารถอธิบายความซับซ้อนของการกระทำทางสังคม social action) และทำให้ทฤษฎีทางสังคมเคลื่อนไหวในตัวในทิศทางที่ก้าวหน้าได้ ดูรายละเอียดใน Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (New York : Cambridge University Press, 1977) และ อานันท์ กาญจนพันธุ์, อ้างแล้ว, น. 13 – 17.

¹¹ Ian Craib, *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas* (New York : harvester Wheat sheaf, 1992), chapter 5; Ruth A. Wallace and Alison Wolf, 'Structuration Theory: Anthony Giddens', in *Contemporary Sociological Theory: Continuing the Classical Tradition*. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1995), pp. 218 – 228. และเชษฐา พวงหัตถ์, อ้างแล้ว, น. 55 – 60.

(3) ปัญหาประการที่สามของทฤษฎีที่มักไม่ค่อยมีการพูดถึงกันในสังคมวิทยากระแสหลัก แต่ก็ไม่สามารถมองข้ามไปได้ นั่นคือปัญหาที่ว่าเราจะนำเอาการทำความเข้าใจเรื่อง 'เพศสถานะ' (gender)¹² เข้ามาไว้ในการวิเคราะห์ทางสังคมวิทยาได้หรือไม่ และอย่างไร นักทฤษฎีหลักๆเกือบทั้งหมดที่มีบทบาทในการพัฒนาทฤษฎีทางสังคมวิทยาขึ้นมาในอดีตเป็นผู้ชาย และในงานเขียนของคนเหล่านี้ก็มักไม่ค่อยได้ให้ความสนใจกับข้อเท็จจริงที่ว่าสถานะทางเพศของมนุษย์เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นมา¹³ ในงานเขียนของนักสังคมวิทยาเหล่านี้ มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลมี 'ความเป็นกลาง' ทางเพศสถานะ ในแง่ที่เป็น 'ตัวแสดง/ผู้กระทำการ' (actors) ที่เป็นนามธรรม มากกว่าที่จะมีความแตกต่างกันในเรื่องของการเป็นผู้หญิงและผู้ชาย ในเมื่อเราแทบจะไม่สามารถเชื่อมโยงประเด็นเรื่องเพศสถานะเข้ากับวิธีคิดทางทฤษฎีที่เป็นพื้นฐานของสังคมวิทยา จึงทำให้ประเด็นเรื่องเพศสถานะกลายเป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนและยากลำบากมากที่สุดในการทำความเข้าใจในบรรดาปัญหาที่ประการที่กำลังพูดถึงอยู่นี้

ประเด็นสำคัญอันหนึ่งของปัญหาที่เกี่ยวกับเพศสถานะก็คือ เราจะสามารถทำให้เรื่อง 'เพศสถานะ' กลายเป็นทฤษฎีขนาดใหญ่/สากลในกระบวนการคิดทางสังคมวิทยาได้หรือไม่? หรือถ้าไม่เช่นนั้น เราจำเป็นต้องวิเคราะห์ประเด็นต่างๆที่เกี่ยวกับเรื่องเพศสถานะโดยให้ความสำคัญกับอิทธิพลที่มีลักษณะเฉพาะที่มีผลกระทบต่อพฤติกรรมของทั้งผู้หญิงและผู้ชายในบริบทที่แตกต่างกันใช่หรือไม่? มีลักษณะที่ใช้เป็นตัวแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในแง่ของอัตลักษณ์และพฤติกรรมทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในทุกๆวัฒนธรรมหรือไม่? หรือว่าเราจะอธิบายความแตกต่างทางเพศสถานะในแง่ของความแตกต่างอื่นๆที่เป็นตัวแบ่งแยกผู้คนในสังคมออกจากกัน [เช่น ความแตกต่างทางชนชั้น?]

(4) ปัญหาประการที่สี่มีความเกี่ยวข้องกับลักษณะทั่วไปของพฤติกรรมของมนุษย์หรือของสังคมโดยรวมทั้งหมดน้อยมาก ทว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับลักษณะของ 'พัฒนาการทางสังคมสมัยใหม่' (modern social development) ประเด็นที่ถกเถียงกันก็คือ อิทธิพลที่มีผลกระทบโดยตรงต่อการก่อตัวและลักษณะของสังคมสมัยใหม่ และประเด็นดังกล่าวนี้มาจากความแตกต่างระหว่างแนวคิดที่ไม่ใช่มาร์กซิสต์ (non-Marxist) กับแนวคิดมาร์กซิสต์ (Marxist) ปัญหาจึงเกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญๆต่อไปนี้: ลักษณะของโลกสมัยใหม่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางเศรษฐกิจซึ่ง Marx ให้ความสำคัญมากที่สุด โดยเฉพาะกลไกของกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ใช่หรือไม่? มีปัจจัยอื่นๆ [เช่น ปัจจัยทางสังคม การเมืองหรือวัฒนธรรม] ที่มีอิทธิพลต่อการก่อรูปของพัฒนาการทางสังคมในยุคสมัยใหม่หรือไม่? ประเด็นเหล่านี้เป็นปัญหาพื้นฐานของทฤษฎีสังคมวิทยาที่เราจะต้องพิจารณารายละเอียดของทฤษฎีต่างๆที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อศึกษาและทำความเข้าใจปัญหาดังกล่าว

¹² นักวิชาการไทยบางคนแปลความหมายของคำว่า 'gender' เป็นภาษาไทยว่า 'เพศภาวะ' ดู สุชาติ ตรีสิทธิ์ (บก.), *เพศภาวะ: การทำทายร้าง การค้นหาตัวตน* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547) กฤติยา อาชวนิจกุล และวรรณาทองลีมา (บก.), *"ผู้หญิง" ในวาทกรรมสิทธิทางเพศ* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548) และ กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (บก.), *ทั้งรักทั้งใคร่ ทั้งใช้ความรุนแรงต่อผู้หญิง* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548) ขณะที่นักวิชาการไทยบางคนใช้คำว่า 'เพศสถานะ' ดู อมรา พงศาพิชญ์ (บก.), *เพศสถานะและเพศวิถีในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

¹³ R.A. Sydie, *Natural Women, Cultured Men: A Feminist Perspective on Sociological Theory* (New York : Menthuen, 1987).

▪ โครงสร้างและการกระทำ (Structure and Action)

ประเด็นสำคัญอันหนึ่งที่ Durkheim และนักสังคมวิทยาอีกหลายคนหลังจากยุคของเขา ให้ความสำคัญก็คือ สังคมได้วางกรอบจำกัดทางสังคม (social constraint) ให้กับการกระทำทั้งหลายทั้งปวงของพวกเรา ในฐานะสมาชิกของสังคม

Durkheim ให้เหตุผลว่า สังคมมีความสำคัญเหนือกว่าปัจเจกบุคคล สังคมเป็นมากกว่าผลรวมของการกระทำของปัจเจกบุคคล โดยที่สังคมมี 'ความมั่นคงถาวร' หรือมี 'เอกภาพ' ในลักษณะเดียวกันกับโครงสร้างต่างๆ ในสภาพแวดล้อมทางวัตถุ เราลองเปรียบเทียบกับคนที่คนหนึ่งยืนอยู่ในห้องที่มีประตูหลายบาน โครงสร้างของห้องนั้นเป็นตัวจำกัดขอบเขตในการกระทำกิจกรรมของคนๆ นั้น ตำแหน่งของผนังและประตูของห้องเป็นตัวกำหนดเส้นทางเข้าและออก ในทฤษฎีของ Durkheim โครงสร้างสังคม (social structure) เป็นตัวกำหนดการกระทำกิจกรรมของพวกเราในลักษณะไม่แตกต่างกันแต่อย่างใด โดยวางกรอบจำกัดว่าเราจะต้องทำอะไรได้บ้างในฐานะปัจเจกบุคคล โครงสร้างสังคมจึงอยู่ 'ภายนอก' ตัวเราในลักษณะเดียวกับผนังห้อง¹⁴

แม้ว่าทฤษฎีของ Durkheim จะมีผู้เห็นด้วยหลายคน แต่ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักด้วยเช่นกัน ประเด็นที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ก็คือ ถ้าหากมันไม่ใช่องค์รวมของการกระทำของปัจเจกบุคคลแล้วละก็ สิ่งที่เราเรียกว่า 'สังคม' (society) คืออะไรกันแน่? ถ้าหากเราจะศึกษากลุ่ม (group) เราคงไม่ได้มองกลุ่มในฐานะองค์ภาวะ (entity) ที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง แต่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลในหลายๆ ลักษณะ 'สังคม' ก็คือการที่ปัจเจกบุคคลทั้งหลายมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างมีแบบแผนที่แน่นอน ในทฤษฎีของผู้ที่ออกมาวิพากษ์วิจารณ์ [ซึ่งได้แก่นักสังคมวิทยาส่วนใหญ่ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิด Symbolic Interactionism] นั้น มนุษย์เรามีเหตุผลให้กับสิ่งที่เรากระทำ และเรามีชีวิตอยู่ในโลกทางสังคมที่ห้อมล้อมด้วยความหมายทางวัฒนธรรม ปรัชญาทางสังคมในสายตาของนักทฤษฎีเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเหมือน 'สิ่งของ' แต่ขึ้นอยู่กับความหมายเชิงสัญลักษณ์ (symbolic meanings) ที่เราให้กับสิ่งที่เรากระทำลงไป เราไม่ได้เป็นผู้ที่ถูกสร้าง/กำหนดโดยสังคม แต่เราต่างหากที่ เป็นผู้สร้าง/กำหนด

เชื่อกันว่าข้อถกเถียงข้างต้นจะยังคงไม่สามารถหาข้อยุติที่สมบูรณ์ได้ ทั้งนี้เพราะข้อถกเถียงนี้ได้เกิดขึ้นมานับตั้งแต่ที่นักคิดสมัยใหม่ได้เริ่มพยายามอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์แล้ว ยิ่งกว่านั้น ประเด็นนี้ได้กลายเป็นวิวาทะที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในสังคมวิทยาเท่านั้น แต่เกิดขึ้นในแวดวงวิชาการทุกสาขาในสังคมศาสตร์

อย่างไรก็ตาม มุมมองทั้งสองได้ถูกอธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างกันอย่างมากจนเกินไป แม้ว่ามุมมองทั้งสองยังมีจุดอ่อนอยู่ แต่เราก็สามารถมองเห็นความเชื่อมโยงกันได้ไม่ยาก ทฤษฎีของ Durkheim บางแง่มุมก็สมเหตุสมผล สถาบันทางสังคมดำรงอยู่ก่อนหน้าการปรากฏตัวของปัจเจกบุคคล และเห็นได้ชัดว่าเป็นตัวสร้างกรอบจำกัดให้กับเรา ตัวอย่างเช่น เราไม่ได้เป็นผู้สร้างระบบเงินตราขึ้นมาโดยที่ระบบนี้มีอยู่ก่อนแล้วในประเทศ และถ้าหากเราต้องการใช้สินค้าและบริการที่ต้องอาศัยเงินซื้อ เราก็ไม่มีทางเลือกกว่าเราจะใช้มันหรือไม่ใช้มันได้ ระบบเงินตราก็ไม่ได้แตกต่างไปจากสถาบันอื่นๆ ทั้งหมดที่ดำรงอยู่ก่อนหน้าอย่าง เป็นอิสระจากสมาชิกที่เป็นปัจเจกบุคคลในสังคม และเป็นตัวที่ครอบงำการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของปัจเจกบุคคล

ในทางตรงกันข้าม ก็เห็นได้ชัดเจนเช่นกันว่ามีข้อผิดพลาดในการมองว่าสังคมอยู่ 'ภายนอก' ในลักษณะเดียวกับโลกทางกายภาพ เนื่องจากโลกทางฟิสิกส์จะยังคงมีอยู่ต่อไปไม่ว่ามนุษย์จะมีชีวิตหรือไม่ก็ตาม

¹⁴ Emile Durkheim, *The Rules of Sociological Method* (London : Macmillan, 1982), pp.50-51.

ขณะที่ลักษณะเช่นนี้ใช้ไม่ได้กับโลกทางสังคม ในเมื่อสังคมอยู่ภายนอกปัจเจกบุคคลแต่ละคน โดยคำจำกัดความแล้ว สังคมจึงไม่สามารถอยู่ภายนอกปัจเจกบุคคลทั้งหมดที่รวมกันเป็นองค์รวม

ยิ่งกว่านั้น แม้ว่าสิ่งที่ Durkheim เรียกว่า 'social facts'¹⁵ นั้นอาจจะสร้างข้อจำกัดให้กับสิ่งที่เราทำ แต่มันก็ไม่ได้เป็นตัวกำหนดว่าเราจะต้องทำอะไร เราสามารถเลือกที่จะใช้ชีวิตโดยไม่ต้องใช้เงินได้ ถ้าหากเรายืนยันที่จะทำเช่นนั้นจริงๆ แม้ว่ามันอาจจะเป็นเรื่องยากลำบากมากที่จะจัดการกับปัญหาต่างๆ ในดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ในฐานะที่เป็นมนุษย์ เราจะต้องตัดสินใจเลือก และเราคงไม่ตอบสนองต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเราอย่างเรื่อยเปื่อย วิธีการที่จะอุดช่องว่างระหว่างแนวคิดที่เน้น 'โครงสร้าง' (structure) และ แนวคิดที่เน้น 'การกระทำ' (action) ก็คือ การยอมรับว่าเราในฐานะที่เป็นมนุษย์สามารถสร้างและสร้างซ้ำโครงสร้างทางสังคมอย่างรู้สำนึกได้ตลอดเวลา ในขณะที่เราดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันของเรา ตัวอย่างเช่น ข้อเท็จจริงที่ว่าตัวข้าพเจ้าก็ใช้ระบบเงินตรานั้น อาจจะมีผลน้อยมากทั้งหมดที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของระบบ แต่ถ้าหากทุกคนหรือแม้แต่คนส่วนใหญ่ ณ เวลาหนึ่ง ตัดสินใจไม่ใช้เงินพร้อมๆ กัน ระบบเงินตราที่จะพังพินาศทันที

Anthony Giddens ได้นำเสนอโมเดลที่มีประโยชน์สำหรับการวิเคราะห์กระบวนการในการสร้างและสร้างซ้ำโครงสร้างทางสังคม (making and remaking of social structure) โดย Giddens เรียกชื่อโมเดลนี้ว่า Structuration¹⁶ และได้มีการนำเสนอจนเป็นที่ยอมรับกันในแวดวงสังคมวิทยาและสาขาอื่นๆ ในสังคมศาสตร์

¹⁵ Durkheim เชื่อว่า ลักษณะเด่นของสังคมวิทยาก็คือการศึกษาเกี่ยวกับ social facts ซึ่งหมายถึง โครงสร้างทางสังคมรวมทั้งปทัสถานทางวัฒนธรรมและค่านิยมที่อยู่ภายนอกแต่มีเป็นตัวกำหนดการกระทำของคน ตัวอย่างเช่น นักศึกษาไทยถูกตีกรอบจำกัดโดยโครงสร้างทางสังคมอันได้แก่ระบบการบริหารของมหาวิทยาลัยรวมถึงปทัสถานและค่านิยมของสังคมไทย ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อการศึกษาในมหาวิทยาลัย ในทำนองเดียวกัน social facts มีอิทธิพลต่อทุกๆ ปริมาณของชีวิตทางสังคม

Durkheim ให้นิยามโมเดลนี้เรื่อง social facts ที่เขาสร้างขึ้นมาว่าหมายถึง วิถีทางในการกระทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะจงใจหรือไม่ก็ตาม ที่สามารถสร้างกรอบจำกัดจากภายนอกให้กับปัจเจกบุคคล กล่าวอีกนัยหนึ่ง social facts [ซึ่งอาจเรียกกันได้ว่า social forces] ก็คือ อิทธิพลที่สังคมหรือสถาบันทางสังคมมีต่อปัจเจกบุคคล [<http://durkheim.itgo.com/glossary.hymf/>].

อย่างไรก็ตาม ในสังคมไทย ได้มีความพยายามของผู้ที่สนใจศึกษาแนวคิดของ Durkheim และได้ถอดความหมายของคำว่า social facts ว่าหมายถึง 'ความเป็นจริงทางสังคม' โดยให้เหตุผลว่า "ความเป็นจริงทางสังคม" ของ Durkheim ตรงกับคำว่า 'Faits Sociaux' ในภาษาฝรั่งเศส ซึ่ง 'Fait' จะมีความหมายต่างจาก 'Fact' ในภาษาอังกฤษที่แปลความมา โดยที่ 'Fait' นั้นจะหมายถึง สิ่งซึ่งดำรงอยู่ ปรากฏอยู่ หรือสิ่งซึ่งที่จริง ไม่ใช่ความจริง (fact) ของกรณีทั่วไป Durkheim กล่าวว่า "ความเป็นจริงทางสังคม" อันได้แก่ ปรากฏการณ์ หรือแรงบังคับต่างๆ นั้น จะต้องถูกศึกษาในฐานะของ "สิ่งของ" อ่านรายละเอียดได้ใน วรณัฐ วุฒิชูตม, 'การเปรียบเทียบแนวคิดและการวิเคราะห์ของเดอริ์คีมและเวเบอร์', *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 17 ฉบับที่ 1 (มิ.ย.2535), น. 23 – 44 และโดยเฉพาะเชิงอรรถที่ 3.

¹⁶ อ่านรายละเอียดได้ใน Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory: Action, structure and contradiction in social analysis* (London & Basingstoke : The Macmillan Press, 1979), chapter 2; *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Berkeley & Los Angeles : University of California Press, 1984); Anthony Giddens and Christopher Pierson, *Conversations with Anthony Giddens* (Stanford, CA : Stanford University Press, 1998); David Held and J.H. Thompson (eds.), *Social theory of modern societies: Anthony Giddens and his critics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989), chapter 3; George Ritzer, *Sociological Theory*, 6th ed. (Boston : McGraw-Hill, 2003), pp. 508 -538 and especially pp. 509 – 513; Ruth A. Wallace and Alison Wolf, 'Structuration Theory: Anthony Giddens', in *Contemporary Sociological Theory: Continuing the Classical Tradition*. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1995), pp. 365 – 373; Ian Craib, *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas* (New York : harvester Wheat sheaf, 1992), chapter 7; เศรษฐา พวงหัตถ์, อ้างแล้ว, บทที่ 6 [Anthony Giddens และ Structuration Theory]

เมื่อไม่นานมานี้ ‘โครงสร้าง’ (structure) และ ‘การกระทำ’ (action) มีความเกี่ยวข้องกัน อย่างแยกไม่ออก สังคม ชุมชนหรือกลุ่มต่างๆจะมีโครงสร้างปรากฏให้เห็นได้ก็ต่อเมื่อผู้คนมีการกระทำหรือ มีพฤติกรรมในลักษณะที่สม่ำเสมอและสามารถคาดการณ์ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ‘การกระทำ’ จะเกิดขึ้นได้ก็เฉพาะต่อเมื่อพวกเขาแต่ละคนในฐานะปัจเจกบุคคลมีความรู้ที่ถูกต้องที่กำหนดโครงสร้างโดยสังคมจำนวนหนึ่ง วิธีการที่ดีที่สุดที่จะอธิบายเรื่องนี้ก็คือการอธิบายด้วยตัวอย่างของภาษา ภาษาจะปรากฏตัวให้เห็นได้ก็ต่อเมื่อมันถูกกำหนดโครงสร้างขึ้นมาโดยสังคม กล่าวคือมีคุณสมบัติของการใช้ภาษาซึ่งคนที่พูดภาษานั้นๆทุกคนสังเกตเห็นได้ ตัวอย่างเช่น สิ่งที่คนใดคนหนึ่งพูดขึ้นมาในแต่ละบริบทจะไม่มี ความหมายหรือรับรู้ได้เลยถ้าไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ (grammatical rules) อย่างไรก็ตามคุณลักษณะเชิงโครงสร้างของภาษาจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อปัจเจกบุคคลในฐานะผู้ใช้ภาษาปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เหล่านั้น ภาษาจึงอยู่ภายใต้กระบวนการที่เรียกว่า ‘structuration’¹⁷

Erving Goffman¹⁸ และนักทฤษฎีอีกจำนวนหนึ่งให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) อธิบายเอาไว้อย่างชัดเจนว่า มนุษย์ทุกคนในฐานะผู้กระทำการมีความรู้ (knowledgeable) อย่างมาก เราเป็นอย่างไรที่เราเป็นในฐานะมนุษย์ก็เพราะเรากระทำตามชุดของชนบประเพณีที่ซับซ้อนชุดหนึ่ง ตัวอย่างเช่น คนต่างถิ่นจะต้องคอยสังเกตสิ่งที่ผู้คนซึ่งสัญจรไปมาตามท้องถนนในท้องถิ่นนั้นปฏิบัติกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เรานำเอาความสามารถในการสร้างความรู้มาใช้กับการกระทำของเรา เราเป็นผู้สร้างพลังและเนื้อหาให้กับกฎเกณฑ์และชนบประเพณีที่เราสร้างขึ้น Giddens เรียกสิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการ Structuration ว่า ‘ทวิภาวะของโครงสร้าง’ (the duality of structure)¹⁹ หมายความว่า การกระทำทางสังคมทั้งหมดเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ของโครงสร้าง แต่ในขณะเดียวกัน โครงสร้างก็เป็นตัวกำหนดการกระทำด้วย ทั้งนี้เพราะ ‘โครงสร้าง’ ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของมนุษย์ที่กระทำอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

■ ความเห็นพ้องต้องกัน/ฉันทามติ (consensus) และความขัดแย้ง (conflict)

ประเด็นปัญหาอันที่สองนี้คงต้องเริ่มต้นจาก Durkheim ที่พยายามชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างมุมมองเรื่องความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) และความขัดแย้ง (conflict) Durkheim มองสังคมว่าเป็น

และ ‘Structuration Theory ของ Anthony Giddens และการหาทางออกให้กับปัญหาทวิลักษณะนิยมในสังคมวิทยา’, วารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 24 ฉบับที่ 2 (2547), น. 68 – 106.

¹⁷ นักวิชาการไทยได้ถอดความหมายของ Structuration theory เป็นภาษาไทยว่า ‘ทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้าง ความสัมพันธ์ทางสังคม’ ดู เอก ตังทรัพย์วัฒนา, ‘agency and social structure/มนุษย์และโครงสร้างทางสังคม’ ใน สิทธิพรณ นกสวน และเอก ตังทรัพย์วัฒนา (บก.) *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2546), น. 6 – 11.

¹⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Erving Goffman, *Presentation of Self in Everyday Life* (Garden City, NY : Anchor, 1959); *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction* (Indianapolis : Boobs-Merrill, 1951); George Ritzer, *Sociological Theory*, 6th ed. (Boston : McGraw-Hill, 2003), chapter 10 และ เชษฐา พวงหัตถ์, อ้างแล้ว, น. 55 – 60.

¹⁹ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Berkeley & Los Angeles : University of California Press, 1984), pp. 25 – 28, 297 – 304 และ เชษฐา พวงหัตถ์, อ้างแล้ว, น. 98 – 100. Giddens ให้ความหมายของมโนทัศน์ ‘duality of structure’ ว่า ‘โครงสร้างในฐานะที่เป็นทั้งสื่อกลาง (medium) และผลลัพธ์ (outcome) ของการกระทำที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอและอย่างต่อเนื่องจนสามารถจัดระบบได้ คุณลักษณะเชิงโครงสร้างของระบบสังคมไม่ได้ดำรงอยู่นอกการกระทำของเรา แต่เกิดขึ้นจากการกระทำและการกระทำของเราอย่างต่อเนื่อง’ [Anthony Giddens, *The Constitution of Society*, 1984), p. 374]

ชุดขององค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน อันที่จริงสำหรับนักคิดแนวหน้าที่นิยมนั้น สังคมถูกมองว่าเป็นองค์รวมที่มีเอกภาพอันประกอบด้วยโครงสร้างต่างๆที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด การมองเช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Durkheim ที่ให้ความสำคัญกับลักษณะของ 'social facts' หรือ 'โครงสร้างทางสังคม'²⁰ อย่างไรก็ตาม การเปรียบเทียบในที่นี้คงไม่ใช่ผนัง/กำแพงของอาคารเป็นตัวเปรียบเทียบ แต่ใช้สรีระภาพ (physiology) ของร่างกายแทน

ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยอวัยวะอันเป็นส่วนประกอบต่างๆที่ทำหน้าที่เฉพาะของมัน [เช่น สมอง หัวใจ ปอด ตับ เป็นต้น] อวัยวะอันเป็นส่วนประกอบเหล่านี้แต่ละอันจะทำหน้าที่ของมันเพื่อให้ระบบชีวิตขององค์กาย (organism) ดำเนินต่อไปได้ อวัยวะต่างๆเหล่านี้ทำหน้าที่ที่จำเป็นอย่างสอดคล้องประสานสัมพันธ์กัน ถ้าหากไม่ทำหน้าที่แบบนี้แล้ว ระบบชีวิตขององค์กาย/ร่างกายมนุษย์ก็จะตกอยู่ในภาวะอันตราย ในทฤษฎีของ Durkheim สังคมก็ไม่ได้มีลักษณะแตกต่างไปจากการเปรียบเทียบนี้ การที่สังคมจะดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องตลอดไปได้นั้น สถาบันต่างๆที่ทำหน้าที่เฉพาะของมัน [เช่น ระบบการเมือง ระบบศาสนา ระบบครอบครัวและระบบการศึกษา] จะต้องทำหน้าที่อย่างสอดคล้องประสานสัมพันธ์กัน การดำรงอยู่สืบต่อไปของสังคมจึงขึ้นอยู่กับความร่วมมือกัน ซึ่งเกิดขึ้นมาจากความเห็นพ้องต้องกันหรือการตกลงกันโดยทั่วไประหว่างสมาชิกของสังคมเกี่ยวกับค่านิยมพื้นฐาน

ส่วนนักสังคมวิทยาที่ให้ความสนใจกับความขัดแย้ง (conflict)²¹ จะมีทฤษฎีที่แตกต่างออกไป ฐานคติของนักทฤษฎีแนวนี้สามารถมองเห็นได้ชัดว่าวางอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดของ Marx เรื่องความขัดแย้งทางชนชั้น (class conflict)²² ในทฤษฎีของ Marx สังคมถูกแบ่งแยกออกเป็นชนชั้นต่างๆที่มีทรัพยากรไม่เท่าเทียมกัน เมื่อความไม่เท่าเทียมกันอย่างเห็นได้ชัดปรากฏให้เห็น การแตกแยกในเรื่องผลประโยชน์จึงปรากฏขึ้นตามมาและ 'ถูกดึงเข้าไปอยู่ในระบบสังคม' เมื่อถึงจุดหนึ่ง ความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์เหล่านี้ก็จะปะทะแล้วระเบิดขึ้นจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่านักสังคมวิทยาทั้งหมดที่ได้รับอิทธิพลจากมุมมองนี้จะต้องพุ่งความสนใจไปที่เรื่องของชนชั้น (classes) อย่างเดียวอย่างที่ Marx ต้องการการแตกแยกในเรื่องอื่นๆก็มีความสำคัญในการทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้ ไม่ว่าจะเป็น การแบ่งแยกระหว่างกลุ่มเชื้อชาติ หรือการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายทางการเมือง อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะความขัดแย้งจะมาจากการให้ความสำคัญกับประเด็นใดๆ ก็แล้วแต่ ความขัดแย้งก็ยังคงปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในสังคม แม้แต่ในระบบสังคมที่มีเสถียรภาพที่สุดก็ยังปรากฏให้เห็นคุณภาพที่ไม่ราบรื่นระหว่างกลุ่มต่างๆที่เป็นปฏิปักษ์กัน

ปัญหาทางทฤษฎีอันที่สองนี้ก็ไม่ได้ต่างไปจากปัญหาทางทฤษฎีเรื่องโครงสร้างและการกระทำ ซึ่งดูเหมือนว่าวิวัฒนาการทางทฤษฎีในประเด็นนี้คงจะไม่มีทางหาคำตอบที่ลงตัวได้ มีหน้าซ้ำความแตกต่างระหว่างจุดยืนด้านความเห็นพ้องต้องกันและจุดยืนด้านความขัดแย้งกลับยิ่งขยายกว้างมากขึ้นกว่าเดิม จุดยืนทั้งสอง

²⁰ ดู เชิงอรุณที่ 14.

²¹ Ruth A. Wallace and Alison Wolf, 'Conflict Theory', in *Contemporary Sociological Theory: Continuing the Classical Tradition*. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1995), pp. 75 – 180.

²² George Ritzer, *Sociological Theory*, 6th ed. (Boston : McGraw-Hill, 2003), pp. 508 -538 and especially pp. 40 - 70; Ruth A. Wallace and Alison Wolf, 'Marxist and Neo-Marxist Sociology', in *Contemporary Sociological Theory: Continuing the Classical Tradition*. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1995), pp. 90 – 109 และ เศรษฐา พวงหัตถ์, อ้างแล้ว, บทที่ 3.

ด้านนี้ดูเหมือนจะไปด้วยกันไม่ได้ ทุกสังคมน่าจะมีความเห็นสอดคล้องกันบางอย่างในเรื่องของค่านิยม และแน่นอนว่าทุกสังคมก็มีความขัดแย้งอยู่ภายในด้วย

ยิ่งไปกว่านั้น ตามหลักทั่วไปของการวิเคราะห์ทางสังคมวิทยานั้น เราจะต้องพิจารณาถึงความเกี่ยวโยงกันระหว่างความเห็นพ้องต้องกันและความขัดแย้งที่มีอยู่ในระบบสังคม ค่านิยมที่กลุ่มต่างๆยึดถือและเป้าหมายที่สมาชิกของกลุ่มต้องการบรรลุนั้นบ่อยครั้งที่เดี่ยวที่สะท้อนให้เห็นการดำรงอยู่ของทั้งผลประโยชน์ร่วมกันและขัดแย้งกัน ตัวอย่างเช่น แม้ว่าในงานเขียนของ Marx จะวาดภาพให้เห็นความขัดแย้งทางชนชั้น แต่ชนชั้นที่แตกต่างกันก็มีทั้งผลประโยชน์ร่วมกัน และมีการต่อสู้กันในเรื่องของผลประโยชน์ด้วย นายทุนจำเป็นต้องพึ่งพลังแรงงานของกรรมกรให้ทำงานในสถานประกอบการของตน เช่นเดียวกับกรรมกรที่ต้องอาศัยค่าจ้างแรงงานจากนายทุน ความขัดแย้งอย่างเปิดเผยอาจจะยังไม่ปรากฏให้เห็นในสภาพการณ์ดังกล่าว บางครั้งสิ่งที่ทั้งสองฝ่ายมีส่วนร่วมอาจจะบดบังความขัดแย้งให้หายไปได้ ทว่าในสถานการณ์อื่นๆสิ่งที่เกิดขึ้นอาจเป็นตรงกันข้ามได้

มโนทัศน์ที่มีประโยชน์ในแง่ของการช่วยให้เราสามารถวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้ง และความเห็นพ้องต้องกันได้ก็คือ 'อุดมการณ์' (ideology) ซึ่งหมายถึงค่านิยมและความเชื่อที่ช่วยสร้างหลักประกันความมั่นคงให้กับสถานะ/ตำแหน่งของกลุ่มที่มีอำนาจมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มที่มีอำนาจน้อยกว่า อำนาจ (power) อุดมการณ์ และความขัดแย้งมีความเกี่ยวข้องกันอย่างมาก ความขัดแย้งในหลายๆเรื่องเกี่ยวข้องกับเรื่องของอำนาจ เนื่องจากอำนาจนำไปสู่การได้มาซึ่งผลตอบแทนอื่นๆ คนที่มีอำนาจมากที่สุดอาจจะอาศัยอิทธิพลของอุดมการณ์เป็นหลักเพื่ออ้างไว้ซึ่งการครอบงำ แต่หลายต่อหลายครั้งที่พวกเขาสามารถใช้กำลัง (force) ได้ถ้าจำเป็น ตัวอย่างเช่น การปกครองโดยชนชั้นขุนนางในยุคศักดินาอาศัยการสร้างมโนภาพขึ้นมาว่าคนกลุ่มน้อยที่เป็นชนชั้นนำนี้ 'จุติมาเพื่อปกครอง' กระนั้นบ่อยครั้งที่เดี่ยวที่อภิสิทธิ์ชนกลุ่มนี้หันไปใช้ความรุนแรงจัดการกับคนที่กล้าลุกฮือขึ้นมาเป็นปฏิปักษ์ต่ออำนาจของพวกเขา

▪ เพศสถานะ (gender)

ประเด็นเรื่องเพศสถานะมักไม่ค่อยปรากฏให้เห็นเป็นหัวข้อหลักของนักทฤษฎีคนสำคัญๆที่วางรากฐานกรอบความคิดให้กับสังคมวิทยาสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ข้อความเพียงไม่กี่ตอนที่นักทฤษฎีเหล่านี้พาดพิงถึงปัญหาเรื่องเพศสถานะช่วยทำให้เราเห็นว่าอย่างน้อยที่สุดสามารถมองเห็นว่าเรื่องเพศสถานะเป็นปัญหาพื้นฐานทางทฤษฎีด้วยเช่นกัน แม้ว่าในงานเขียนของนักทฤษฎีเหล่านี้แทบจะไม่ได้ช่วยให้เราหาข้อยุติให้กับข้อถกเถียงเรื่องเพศสถานะได้เลย เราสามารถอธิบายปัญหานี้ได้โดยการเปรียบเทียบประเด็นที่ปรากฏในงานเขียนไม่กี่ชิ้นของ Durkheim กับที่ปรากฏในงานเขียนส่วนใหญ่ของ Marx

Durkheim ให้ข้อสังเกตประการหนึ่งในข้อถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องการฆ่าตัวตาย (suicide) ว่า ผู้ชาย 'เกือบทั้งหมดล้วนเป็นผลผลิตของสังคม' ขณะที่ผู้หญิง 'เป็นผลผลิตของธรรมชาติ' จากข้อสังเกตนี้ Durkheim ได้นำมาขยายความเกี่ยวกับผู้ชายต่อไปว่า 'รสนิยม แรงบันดาลใจและอารมณ์ของผู้ชายมาจากรากเหง้าอันเดียวกัน ขณะที่สิ่งที่กล่าวถึงข้างต้นของชีวิตของเขาส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากองค์ประกอบของหล่อน ดังนั้นความต้องการของเขาจึงแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากของหล่อน...' ²³ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้หญิงและผู้ชายมีอัตลักษณ์ รสนิยมและแนวโน้มเอียงที่แตกต่างกัน เนื่องจากผู้หญิงได้รับการกลมกลืนทางสังคมน้อยกว่าและอยู่ 'ใกล้ชิดกับธรรมชาติ' มากกว่าผู้ชาย

²³ Emile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology* (London : Routledge and Kegan Paul, 1952), p. 385.

ในปัจจุบันคงไม่มีใครยอมรับทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นกันอีกแล้ว อัตลักษณ์ของผู้หญิงถูกกำหนดโดยการอบรมขัดเกลาทางสังคมมากพอๆกับของผู้ชาย อย่างไรก็ตาม ข้ออ้างของ Durkheim อาจถูกมองได้ว่าสะท้อนให้เห็นถึงการก่อตัวและลักษณะของเพศสถานะได้ กล่าวคือ ความแตกต่างของเพศสถานะวางรากฐานอยู่บนลักษณะเฉพาะทางชีววิทยาที่โดดเด่นและเป็นตัวแบ่งแยกระหว่างผู้ชายและผู้หญิง มุมมองดังกล่าวไม่จำเป็นต้องหมายถึงความเชื่อที่ว่าความแตกต่างทางเพศสถานะส่วนใหญ่เป็นลักษณะที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด ทว่าน่าจะหมายถึงว่าสถานะ/ตำแหน่งทางสังคมรวมทั้งอัตลักษณ์ของผู้หญิงส่วนใหญ่แล้วน่าจะถูกสร้างขึ้นภายหลังจากการที่พวกหล่อนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกาให้กำเนิด (reproduction) และการเลี้ยงทารกมากกว่า²⁴ ถ้าหากมุมมองนี้ถูกต้อง ความแตกต่างของเพศสถานะจะแผ่ผิงหยั่งรากลึกอยู่ในทุกๆสังคม อำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชายสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงว่า ผู้หญิงเป็นคนคลอคลึงและเป็นคนแรกที่ต้องเลี้ยงดูลูกของหล่อน ขณะที่ผู้ชายเป็นฝ่ายที่มีบทบาทแข็งขันในปริมนทล 'สาธารณะ' (public) ของการเมือง การทำงาน และสงคราม

ทฤษฎีของ Marx แตกต่างไปจากมุมมองที่พูดถึงข้างต้น สำหรับ Marx นั้น อำนาจและสถานะที่วางอยู่บนฐานของความแตกต่างทางเพศสถานะระหว่างผู้หญิงและผู้ชายส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งแยกในด้านอื่นๆ ซึ่งในสายตาของ Marx ก็คือ การแบ่งแยกทางชนชั้น ตามความเห็นของ Marx รูปแบบแรกเริ่มที่สุดของสังคมมนุษย์ยังไม่ปรากฏให้เห็นทั้งเรื่องเพศสถานะและเรื่องการแบ่งแยกทางชนชั้น อำนาจของผู้ชายและของผู้หญิงเริ่มปรากฏให้เห็นก็เฉพาะต่อเมื่อมีการแบ่งแยกทางชนชั้นเกิดขึ้น ผู้หญิงได้กลายเป็น 'ทรัพย์สินส่วนตัว' ภายใต้กรรมสิทธิ์ของผู้ชายโดยผ่านทางสถาบันการแต่งงาน ผู้หญิงจะถูกปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากสถานการณที่ตนเองถูกพันธนาการได้ก็ต่อเมื่อการแบ่งแยกทางชนชั้นถูกทำลายลง

ทุกวันนี้คงแทบจะนับตัวคนที่ยังยอมรับการวิเคราะห์แบบนี้ได้อยู่ได้ แต่เราก็สามารถทำให้ประเด็นนี้กลายเป็นเรื่องที่น่าสนใจด้วยการทำให้มันกลายเป็นข้อสรุปทั่วไปได้ ชนชั้นไม่ใช่เป็นแค่เพียงปัจจัยอันเดียวที่ทำให้เกิดการแบ่งแยกทางสังคมซึ่งมีผลต่อพฤติกรรมของผู้ชายและผู้หญิง ปัจจัยอื่นๆที่เข้ามามีอิทธิพลด้วยได้แก่ชาติพันธุ์และภูมิหลังทางวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น อาจจะมีการโต้แย้งขึ้นมาได้ว่า ผู้หญิงในชนกลุ่มน้อย [เช่น คนผิวดำในสหรัฐอเมริกา] มีสิ่งที่เป็นลักษณะร่วมกันกับผู้ชายที่อยู่ในชนกลุ่มน้อยกลุ่มเดียวกัน มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงด้วยกันแต่เป็นคนกลุ่มใหญ่ในสังคม [เช่น ผู้หญิงผิวขาว] หรือไม่เช่นนั้นผู้หญิงในวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่ง [เช่น กลุ่มชนที่ยังคงเร่ร่อนและเก็บของป่าหาเลี้ยงชีพ] จะมีลักษณะร่วมกันกับผู้ชายในวัฒนธรรมเดียวกันมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงที่อยู่ในสังคมอุตสาหกรรม

การปรากฏตัวของขบวนการผู้หญิงในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา ได้กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคนขึ้นในสังคมวิทยาและสาขาวิชาอื่นๆ แนวคิด Feminism ได้พุ่งเป้าโจมตีไปที่อคติของเพศชายที่มีอยู่ในทฤษฎีและวิธีวิทยาทางสังคมวิทยา และในทุกๆเรื่องที่อยู่ในขอบข่ายของสังคมวิทยา ไม่เพียงแต่การครอบงำของเพศชายในสังคมวิทยานั่นที่ถูกล้มล้าง แต่ยังได้มีการเรียกร้องให้มีการรื้อสร้างวิชานี้ ทั้งในแง่ของการตั้งคำถามที่เป็นแก่นแกนของตัววิชา และการนำเสนอประเด็นถกเถียงที่อยู่ในตัววิชานี้ด้วย

มุมมองแนว Feminist ในสังคมวิทยาให้ความสำคัญกับเรื่องเพศสถานะในฐานะเป็นหัวใจของการวิเคราะห์โลกทางสังคม แม้ว่าความหลากหลายของมุมมองแนว Feminism ทำให้เปิดปัญหาในการพูดถึง

²⁴ ดูรายละเอียดได้ใน Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering* (Berkeley : University of California Press, 1978) และ *Psychoanalytic Theory and Feminism* (Cambridge : Polity, 1988).

ลักษณะร่วมของนักคิดแนวนี้ แต่เราก็สามารถกล่าวได้ว่านักคิดแนว Feminism ส่วนใหญ่เห็นสอดคล้องกันว่า ความรู้ (knowledge) มีความเกี่ยวข้องอย่างแยกไม่ออกกับปัญหาเรื่องเพศสรีระ (sex) และเพศสถานะ (gender) เนื่องจากผู้ชายและผู้หญิงมีประสบการณ์ที่แตกต่างกัน และมองโลกจากมุมมองที่แตกต่างกัน ทั้งสองฝ่ายนี้จึงสร้างความรู้/ความเข้าใจที่มีต่อโลกไม่เหมือนกัน บ่อยครั้งที่นักคิดแนว Feminism กล่าวหาว่าทฤษฎีสังคมวิทยาแบบเก่า (traditional) ปฏิเสธหรือละเลยลักษณะของความรู้ที่ถูกกำหนดให้มีเพศสถานะ (the 'gendered' nature of knowledge) และสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับโลกทางสังคมขึ้นมาในลักษณะที่ผู้ชายเป็นฝ่ายครอบงำ นักคิดแนวนี้เชื่อว่า ผู้ชายจึงเป็นฝ่ายยึดกุมตำแหน่งแห่งอำนาจ (power) และสิทธิอำนาจ (authority) ในสังคมมาตั้งแต่ดั้งเดิม และยังได้ดำเนินการทุกอย่างเพื่อธำรงไว้ซึ่งบทบาทที่มีอภิสิทธิ์ ภายใต้สภาวะการณ์เช่นนี้ ความรู้ที่ถูกกำหนดตามเพศสถานะจึงกลายเป็นพลังสำคัญในการสืบทอดกฎเกณฑ์และสถาบันทางสังคม และสร้างความชอบธรรมให้กับการครอบงำของเพศชาย

นักเขียนแนว Feminism บางคนประกาศว่า เป็นข้อผิดพลาดอย่างแรงที่มองว่าผู้ชายหรือผู้หญิงเป็นกลุ่มคนที่มีผลประโยชน์หรือลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง นักเขียนในกลุ่มนี้ อย่างเช่น Judith Butler²⁵ ได้รับอิทธิพลจากวิธีคิดแบบหลังสมัยใหม่ (postmodern) [ซึ่งจะพูดถึงประเด็นนี้ต่อไป] ในทฤษฎีของ Butler เพศสถานะไม่ได้เป็นการแบ่งประเภทที่แน่นอนตายตัว แต่มีลักษณะที่เลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งปรากฏให้เห็นในสิ่งที่ผู้คนกระทำมากกว่าที่จะปรากฏในสิ่งที่พวกเขาเป็น

Susan Faludi ได้ทำการศึกษาประเด็นเดียวกันนี้ ในงานเขียนเกี่ยวกับเรื่องความเป็นเพศชาย (masculinity)²⁶ Faludi ได้แสดงให้เห็นว่า มโนภาพที่ว่าผู้ชายครอบงำในทุกๆ ปริมาณทลนั้นเป็นมายาคติ (myth) ตรงกันข้าม ได้เกิดวิกฤตขึ้นกับความเป็นเพศชายในขณะนี้ในโลกที่ผู้ชายที่กักตัวเองว่าตนเป็นเจ้าของ และเป็นผู้จัดการทุกอย่าง ผู้ชายบางกลุ่มยังคงมีความเชื่อมั่นและรู้สึกที่ตนเองยังเป็นฝ่ายควบคุมอยู่ แต่ผู้ชายหลายคนกลับพบว่าตนเองได้ถูกทำให้กลายเป็นคนชายขอบและสูญเสียความน่าเชื่อถือไปแล้ว ความสำเร็จที่อย่างน้อยที่สุดผู้หญิงบางคนได้รับเป็นส่วนหนึ่งของเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่ที่สำคัญก็คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับลักษณะของการทำงาน ผลกระทบของเทคโนโลยีสารสนเทศ (information technology) ได้ทำให้ผู้ชายหลายคนที่ไม่รู้ทักษะกลายเป็นคนที่สังคมไม่ต้องการไปแล้ว

ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในปัญหาอันที่สามนี้ถือว่ามีสำคัญอย่างมาก และนำไปสู่การที่นักเขียนแนว Feminism ทำทฤษฎีสังคมวิทยาโดยตรง คงไม่มีใครปฏิเสธว่าการวิเคราะห์ของสังคมวิทยาส่วนใหญ่ในอดีต ถ้าไม่มองข้ามผู้หญิง ก็แทบจะไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับอัตลักษณ์และพฤติกรรมของผู้หญิง แม้ว่าจะมีงานวิจัยใหม่ๆ ทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับผู้หญิงในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา แต่ก็ยังมีอีกหลายปริวิตกของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงที่ยังมีการศึกษากันน้อยมาก อย่างไรก็ตาม 'การนำเอาการศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงเข้ามาในสังคมวิทยา' คงไม่ใช่เป็นแค่การปรับตัวให้เข้ากับปัญหาเรื่องเพศสถานะ เนื่องจากเพศสถานะเป็นเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างอัตลักษณ์และพฤติกรรมของผู้หญิงและผู้ชาย ในปัจจุบันคำถามที่ยังคงเปิดกว้างให้มีการหาคำตอบอยู่ก็คือ ความแตกต่างของเพศสถานะจะสามารถทำความเข้าใจได้ด้วยวิธีการใช้มโนทัศน์อื่นๆ ทางสังคมวิทยา [เช่น ชนชั้น ชาติพันธุ์ ภูมิภาคหลังทางวัฒนธรรม เป็นต้น] ได้มากน้อยเพียงใด? หรือในทางตรงกันข้าม การแบ่งแยกทางสังคมในด้านอื่นๆ จำเป็นต้องอธิบายในรูปของเพศสถานะได้มากน้อยเพียงใด? แน่แน่นอนว่าพันธ

²⁵ Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (London : Routledge, 1999)

²⁶ Susan Faludi, *Stiffed: The Betrayal of the Modern Man* (London : Chatto and Windus, 1999).

กิจหลักในการอธิบายของสังคมวิทยาในอนาคตคงจะอยู่ที่การจัดการกับปัญหาทางทฤษฎีดังกล่าวนี้ได้เป็นอย่างดีเจนนั่นเอง

▪ การก่อรูปของโลกสมัยใหม่ (the shaping of the modern world)

มุมมองแบบมาร์กซิสต์ (Marxist perspective)

งานเขียนของ Marx ถือได้ว่าเป็นการทำทนายที่มีพลังต่อการวิเคราะห์ทางสังคมวิทยาซึ่งไม่ควรมองข้ามจากยุคสมัยของ Marx จนถึงปัจจุบัน วิวาทะทั้งหลายทางสังคมวิทยาพุ่งเป้าไปที่ความคิดของ Marx เกี่ยวกับพัฒนาการของสังคมสมัยใหม่ ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นๆว่า Marx มองสังคมสมัยใหม่ว่ามีลักษณะเป็นทุนนิยม (capitalistic) พลังสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคสมัยใหม่ก็คือแรงขับเคลื่อนไปสู่การแปรสภาพทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญการผลิตแบบทุนนิยม ทุนนิยมเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพลวัตมากกว่าระบบเศรษฐกิจแบบอื่นๆก่อนหน้านี้ บรรดานายทุนแข่งขันกันเองเพื่อขายสินค้าของตนให้กับผู้บริโภค และเพื่อความอยู่รอดในตลาดที่มีการแข่งขัน บริษัทต่างๆจะต้องผลิตสินค้าด้วยต้นทุนที่ถูกที่สุดแต่มีประสิทธิภาพมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิตอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะการเพิ่มประสิทธิภาพของเทคโนโลยีที่ใช้ในกระบวนการผลิตสินค้าแต่ละชนิดเป็นวิถีทางอันเดียวเท่านั้นที่จะสร้างหลักประกันให้กับบริษัทในการเอาชนะคู่แข่งได้

นอกจากนั้นในระบบเศรษฐกิจแบบนี้ จำเป็นต้องมีแรงจูงใจที่ทรงพลังให้แสวงหาตลาดใหม่ๆเพื่อขายสินค้า แสวงหาแหล่งวัตถุดิบราคาถูก และใช้ประโยชน์จากพลังแรงงานที่ถูกกดค่าจ้างให้ต่ำเท่าที่จะทำได้ ดังนั้นทุนนิยมในทรรศนะของ Marx จึงเป็นระบบที่ขยายตัวออกไปครอบคลุมทั้งโลกอย่างไม่หยุดยั้ง นี่คือนสิ่งที่ Marx อธิบายว่า อธิบายการขยายตัวของอุตสาหกรรมตะวันตกออกไปในระดับโลก

การตีความของ Marx เกี่ยวกับอิทธิพลของทุนนิยมก็มีผู้ให้การสนับสนุนจำนวนไม่น้อย และนักทฤษฎีหลายคนได้นำเอาแนวคิดของ Marx มาปรับขยาย ในอีกด้านหนึ่งนั้น ข้อวิพากษ์วิจารณ์จำนวนมากได้ชี้ให้เห็นความผิดพลาดในทรรศนะของ Marx พร้อมทั้งนำเสนอทางเลือกในการวิเคราะห์อิทธิพลที่มีต่อการก่อรูปของโลกสมัยใหม่

จริงๆแล้วทุกคนยอมรับว่าทุนนิยมมีส่วนสำคัญในการสร้างโลกที่เราอาศัยอยู่ทุกวันนี้ แต่ก็มีนักสังคมวิทยาอีกจำนวนหนึ่งที่ได้แย้งว่า Marx ได้พูดถึงผลกระทบของปัจจัยทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวที่มีต่อการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเกินความเป็นจริง และทุนนิยมมีความสำคัญต่อพัฒนาการของสังคมสมัยใหม่น้อยกว่าที่ Marx กล่าวอ้างเอาไว้ นักคิดเหล่านี้ส่วนใหญ่ยังได้ตั้งข้อสงสัยต่อความเชื่อของ Marx ที่ว่าในที่สุดแล้วระบบสังคมนิยมจะเข้ามาแทนที่ทุนนิยม และก็ดูเหมือนว่าข้อสงสัยที่พวกเขาตั้งเอาไว้นี้ก็เกิดขึ้นก่อนหน้าเหตุการณ์เมื่อปี 1989 และหลังจากนั้นในยุโรปตะวันออก

มุมมองของ Weber

นักสังคมวิทยาคนหนึ่งที่ได้ออกมาวิพากษ์วิจารณ์ข้อเสนอของ Marx อย่างแหลมคมก็คือ Max Weber จริงๆแล้ว งานเขียนของ Weber ถูกมองว่าเป็นเรื่องของการต่อสู้ระยะยาวกับ 'ผีของมาร์กซ์' (the ghost of Marx) ซึ่งหมายถึงมรดกทางความคิดที่ Marx มอบให้ไว้ จุดยืนที่เป็นทางเลือกซึ่ง Weber ต้องการชี้ให้เห็น ยังคงมีความสำคัญอยู่ในทุกวันนี้ ตามความคิดของ Weber ปัจจัยที่ไม่ใช่เศรษฐกิจ (non-economic factor) มี

บทบาทสำคัญในการพัฒนาทางสังคมสมัยใหม่ จริงๆแล้วข้อถกเถียงอันนี้เป็นประเด็นหลักอันหนึ่งในงานเขียนชื่อ *The Protestant Ethic*²⁷ ค่านิยมทางศาสนา โดยเฉพาะค่านิยมของลัทธิ Puritanism เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการสร้างทัศนคติแบบทุนนิยมขึ้นมา ทัศนคติแบบนี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างที่ Marx พยายามอธิบาย

ความเข้าใจของ Weber เกี่ยวกับลักษณะของสังคมสมัยใหม่และเหตุผลสำหรับการขยายตัวของวิถีชีวิตแบบตะวันตกออกไปทั่วโลก มีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากความเข้าใจของ Marx ในทฤษฎีของ Weber นั้น ทุนนิยม ซึ่งเป็นวิถีทางในการจัดระเบียบการประกอบการทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะนั้น ก็เป็นแค่ปัจจัยหลักอันหนึ่งในหลายๆปัจจัยที่ทำให้เกิดพัฒนาการทางสังคมขึ้นมาในยุคสมัยใหม่ สิ่งที่อยู่เบื้องหลังกลไกทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และในบางครั้งมีความสำคัญมากกว่าเสียอีกก็คือ ผลกระทบของวิทยาศาสตร์ (science) และระบบราชการ (bureaucracy) วิทยาศาสตร์ทำให้เกิดเทคโนโลยีสมัยใหม่ และเชื่อกันว่าจะยังคงเป็นเช่นนี้ต่อไปสำหรับสังคมแบบสังคมนิยมในอนาคตด้วย ระบบราชการเป็นวิธีการเพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่จะสามารถจัดการให้คนจำนวนมากทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และช่วยให้เกิดการพัฒนากิจการและเศรษฐกิจและการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พัฒนาการของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีสมัยใหม่และระบบราชการ ในทฤษฎีของ Weber นั้นรวมอยู่ในกระบวนการของการใช้เหตุผล (rationalization) การใช้เหตุผลสำหรับ Weber ก็คือการจัดระเบียบของชีวิตทางสังคมและเศรษฐกิจตามหลักการเรื่องประสิทธิภาพบนพื้นฐานของความรู้ทางเทคนิค

คำถามก็คือ การตีความสังคมสมัยใหม่ตามทฤษฎีของ Marx หรือของ Weber อย่างไหนกันแน่ที่ถูกต้อง? นี่ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ทำให้ให้นักวิชาการด้านสังคมวิทยาต้องแบ่งแยกขั้วความคิดกันอีก

การเปรียบเทียบระหว่างจุดยืนแบบ Marxist และจุดยืนแบบ Weberian ปรากฏให้เห็นในหลายๆปริมณฑลของการศึกษาในสังคมวิทยา จุดยืนของทั้งสองแนวไม่ได้มีอิทธิพลวิถึต่อการที่เราจะวิเคราะห์ลักษณะของสังคมอุตสาหกรรมแล้วเท่านั้น แต่ยังมีอิทธิพลต่อทฤษฎีของเราที่มีต่อสังคมที่ด้อยพัฒนาอีกด้วย

นอกเหนือจากนี้ มุมมองทั้งสองยังถูกนำไปเชื่อมโยงกับความแตกต่างของจุดยืนทางการเมือง นักคิดที่อยู่ฝ่ายซ้ายยอมรับมุมมองอันแรก ขณะที่ฝ่ายเสรีนิยมและฝ่ายอนุรักษนิยมยอมรับมุมมองอันหลัง

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกับปัญหาอันที่สี่นี้ มีลักษณะที่เป็นเชิงประจักษ์ (empirical) มากกว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญหาอื่นๆที่พูดถึงก่อนหน้านั้น การศึกษาข้อเท็จจริง/เชิงประจักษ์เกี่ยวกับเส้นทางของวิวัฒนาการของสังคมสมัยใหม่และสังคมด้อยพัฒนา ช่วยให้เราสามารถเข้าถึงแบบแผนของการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมกับแต่ละสังคมได้

ทฤษฎีสังคมวิทยาในปัจจุบัน

ปัญหาทางทฤษฎีที่หยิบยกขึ้นมาพิจารณาข้างต้น โดยเฉพาะปัญหาอันที่สี่เกี่ยวกับการที่สังคมสมัยใหม่ก่อตัวขึ้นได้อย่างไรนั้น ยังคงมีความสำคัญอยู่ในขณะนี้ แต่ทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมานี้เมื่อไม่นานมานี้ได้พยายามไปให้ไกลกว่ากรอบคิดของทั้ง Marx และของ Weber

จากการล่มสลายของคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกในปี 1989 ทำให้ความคิดของ Marx ดูเหมือนว่าจะใช้อธิบายได้น้อยมากกับโลกยุคร่วมสมัยนี้เมื่อเทียบกับก่อนหน้านั้น แม้ว่านักวิชาการจำนวนหนึ่งยังคงใช้

²⁷ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (London : Allen and Unwin, 1976).

แนวทางแบบ Marxist อย่างกว้างๆ เพื่อหาข้อยุติให้กับปัญหาทางสังคมวิทยาที่โลกสมัยใหม่กำลังเผชิญหน้าอยู่

28

นักสังคมวิทยาคนอื่นๆ รวมถึงบางคนที่ไม่แต่ก่อนเคยเป็นมาร์กซิสต์ ปัจจุบันได้หันหลังให้กับความคิดของ Marx เรียบร้อยไปแล้ว พวกเขาเชื่อว่า ความพยายามของ Marx ที่จะสร้างแบบแผนของประวัติศาสตร์ที่เป็นสากลนั้น ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าล้มเหลวอย่างไม่เป็นท่า ในทฤษฎีของนักคิดเหล่านี้ซึ่งสังกัดแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) นั้น นักสังคมวิทยาควรจะต้องรีบโยกทิ้งบรรดาทฤษฎีที่ทั้ง Marx และ Weber ได้พยายามสร้างขึ้นมานั้นก็คือบรรดาการตีความทั้งหมดที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั่นเอง

▪ ทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยม/Postmodernism

ผู้ที่สนับสนุนความคิดของทฤษฎีหลังสมัยใหม่ อ้างว่า นักคิดทางด้านสังคมยุคคลาสสิกได้รับแรงบันดาลใจจากความคิดที่ว่า ประวัติศาสตร์ (history) มีโครงเรื่อง โดยมีจุดเริ่มต้นและมีทิศทางไปสู่ความก้าวหน้า แต่การมองแบบนี้ใช้ไม่ได้อีกแล้วในปัจจุบัน เนื่องจากไม่มีสิ่งที่เรียกว่า ‘เรื่องเล่าขนาดใหญ่/อภิมหาอรรถกถาธิบาย’ (grand narratives/ metanarratives) ซึ่งหมายถึงมโนทัศน์ที่เป็นภาพรวมทั้งหมดของประวัติศาสตร์หรือสังคม อีกต่อไปแล้ว²⁹ นอกจากนี้จะไม่มีสิ่งที่เรียกว่าภาพรวมที่เป็นสากลของความก้าวหน้าแล้ว ยังไม่มีสิ่งที่เรียกว่าประวัติศาสตร์อีกด้วย โลกหลังสมัยใหม่ (postmodern world) ไม่ได้ถูกกำหนดเอาไว้ก่อนล่วงหน้าว่าจะต้องเป็นโลกสังคมนิยมตามที่ Marx คาดหวังไว้ แต่เป็นโลกที่ถูกครอบงำด้วยสื่อแบบใหม่ซึ่ง ‘ดึงเราออกมา’ จากอดีตของเรา สังคมหลังสมัยใหม่ (postmodern society) มีลักษณะที่เป็นสังคมพหุ (pluralistic) และมีความหลากหลาย (diverse) อย่างมาก ภาพยนตร์ วิดีโอ รายการทีวีและเว็บไซต์ต่างๆ จำนวนนับไม่ถ้วนแพร่กระจายภาพลักษณ์ออกไปทั่วทั้งโลก เราได้สัมผัสกับความคิดและค่านิยมจำนวนมากมาย แต่สิ่งเหล่านี้แทบจะไม่มีเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์หรือเรื่องราวของท้องถิ่นที่เราอาศัยอยู่เลย หรือแทบจะไม่มีเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์/เรื่องราวส่วนตัวของเราแต่อย่างใด ทุกสิ่งทุกอย่างดูเหมือนจะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา³⁰

นักทฤษฎีคนสำคัญที่พูดถึงภาวะหลังสมัยใหม่ (postmodernity) ก็คือ Jean Baudrillard ซึ่งเชื่อว่าสื่ออิเล็กทรอนิกส์ได้ทำลายความสัมพันธ์ที่เรากับอดีต และได้สร้างโลกที่ไร้ระเบียบและกลวงโอบขึ้นมา Baudrillard ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิด Marxism ในช่วงแรกๆ อย่างไรก็ตาม Baudrillard ได้ยืนยันว่าการแพร่กระจายของการสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์และสื่อมวลชนได้ล้มล้างทฤษฎีมาร์กซิสต์ที่เชื่อว่าพลังทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดสังคม Baudrillard เชื่อว่า ชีวิตทางสังคมได้รับอิทธิพลจากสัญญาณ (signs) และภาพลักษณ์ (images) Baudrillard อาศัยแนวคิดโครงสร้างนิยม (structuralism) โดยเฉพาะความคิดของ Ferdinand de

²⁸ A. Gamble, *Marxism after Communism: The Interregnum. Controversies in World Politics 1988-1999* (Cambridge : Cambridge university Press, 1999).

²⁹ Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition* (Minneapolis : University of Minneapolis Press, 1985).

³⁰ Stuart Hall et al., ‘New Times’, *Marxism Today* (October 1988).

Saussure³¹ ที่ว่าความหมายได้ถูกสร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคำ (words) มากกว่าความจริงที่อยู่ภายนอก

Baudrillard กล่าวว่า ในยุคที่สื่อครอบงำนั้น ความหมายได้ถูกสร้างโดยการไหลเวียนของภาพลักษณ์อย่างเช่นที่ปรากฏในรายการต่างๆทางทีวี โลกของเราส่วนใหญ่ได้กลายเป็นโลกที่ถูกสร้างขึ้นมาจากที่เรากำลังตอบสนองต่อภาพลักษณ์ที่สื่อสร้างขึ้นมามากกว่าต่อตัวบุคคลหรือสถานที่จริง เมื่อเจ้าหญิง Diana สวรรคตในปี 1977 ได้มีการแสดงความเศร้าโศกเสียใจไว้อาลัยกันอย่างเอิกเกริกทั้งในประเทศอังกฤษและทั่วโลก ผู้คนเหล่านี้ไว้อาลัยให้กับตัวตนจริงๆของบุคคลหรือ? เจ้าหญิง Diana ปรากฏตัวสำหรับคนส่วนใหญ่ก็แต่เฉพาะผ่านทางสื่อเท่านั้น การสวรรคตของ Diana ก็ไม่แตกต่างจากเหตุการณ์ในละคร[‘น้ำเน่า’]มากกว่าที่จะเป็นเหตุการณ์จริงที่ผู้คนประสบด้วยตนเอง สิ่งที่ Baudrillard กำลังพูดถึงนี้ก็คือ ‘การทำลายชีวิตจริงให้เหลือเพียงแค่สิ่งที่ปรากฏในทีวี’ (the dissolution of life into TV)

■ Michel Foucault

แม้ว่า Michel Foucault (1926 – 1984) ได้ปฏิเสธที่จะเรียกตัวเองว่าเป็นพวกหลังสมัยใหม่ (postmodernist) แต่ตัวเขาก็ได้รับอิทธิพลจากความคิดหลังสมัยใหม่มากมาย Foucault ได้พยายามที่จะชี้ให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงของการรับรู้/ความเข้าใจซึ่งแยกวิคิดในโลกปัจจุบันของเราออกจากยุคต่างๆก่อนหน้าเขา ในงานเขียนเกี่ยวกับเรื่องอาชญากรรม ร่างกาย ความบ้าและเพศ Foucault ได้วิเคราะห์การปรากฏตัวขึ้นมาของสถาบันสมัยใหม่อย่างเช่น คุก โรงพยาบาลและโรงเรียน ซึ่งล้วนมีบทบาทมากขึ้นในการควบคุมและสอดส่องประชากรในสังคม

Foucault ต้องการชี้ให้เห็นว่า ยังมี ‘อีกด้านหนึ่ง’ ของความคิดในยุคแห่งแสงสว่าง (Enlightenment) ที่เกี่ยวกับเสรีภาพของปัจเจกบุคคล นั่นก็คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวินัย (discipline) และการเฝ้าดู (surveillance) Foucault ได้นำเสนอความคิดที่สำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ (power) อุดมการณ์ (ideology) และวาทกรรม (discourse) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบการปกครองยุคสมัยใหม่

การศึกษาเรื่องอำนาจ³² ในแง่ที่ว่าปัจเจกบุคคลและกลุ่มคนบรรลุเป้าหมายเหนือคนอื่น ๆ ได้อย่างไรนั้น ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากในสังคมวิทยา ผู้วางรากฐานสังคมวิทยาคลาสสิกโดยเฉพาะ Marx และ Weber ได้ให้ความสำคัญโดยเฉพาะกับอำนาจ และ Foucault ก็สานต่อความคิดที่มีผู้ริเริ่มเอาไว้แล้วนี้ บทบาทของวาทกรรม³³ เป็นหัวใจของวิคิดของ Foucault เกี่ยวกับเรื่องอำนาจและการควบคุมในสังคม Foucault ใช้คำว่าวาทกรรมในการอ้างถึงวิธีการในการพูดหรือการคิดเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะซึ่งถูกสร้างขึ้นมาจากฐาน

³¹ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับความคิดของ Ferdinand de Saussure และพัฒนาการของวิธีการหาความรู้แบบโครงสร้างนิยมได้ใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *สังคมวิทยา, โครงสร้างนิยม, หลังโครงสร้างนิยม กับการศึกษาวิทยาศาสตร์* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545).

³² อ่านรายละเอียดได้ใน เชษฐา พวงหัตถ์, *Structure-Agency/โครงสร้าง-ผู้กระทำกร*, รายงานการวิจัยแนวคิดทางสังคมวิทยา (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2548), บทที่ 5.

³³ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องวาทกรรมและการวิเคราะห์วาทกรรมได้ใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *วาทกรรมการพัฒนา. อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น*. พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา, 2549) โดยเฉพาะบทที่ 1.

คิดร่วมกัน ตัวอย่างเช่น Foucault ชี้ให้เห็นถึงวิธีการสำคัญที่วาทกรรมว่าด้วยเรื่องความบ้า (madness)³⁴ เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่จากยุคกลางมาจนถึงปัจจุบัน อย่างเช่น ในยุคกลาง คนที่สติวิปลาสมักจะถูกมองว่าเป็นคนที่ไม่มีความอันตรายแต่อย่างใด บางคนเชื่อว่าคนเหล่านี้ อาจจะมีคุณสมบัติพิเศษที่เรียกว่า ‘พรสวรรค์’ ในการรับรู้บางเรื่อง อย่างไรก็ตามในสังคมสมัยใหม่ ‘ความบ้า’ ได้ถูกกำหนดขึ้นมาโดยวาทกรรมทางการแพทย์ซึ่งมองว่าความบ้าเป็นโรคชนิดหนึ่งและต้องได้รับการบำบัด วาทกรรมทางการแพทย์นี้ได้รับการสนับสนุนและตอกย้ำโดยเครือข่ายที่ได้รับการพัฒนาและมีอิทธิพลอย่างสูงของพวกผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์ โรงพยาบาล สมาคมวิชาชีพและวารสารการแพทย์³⁵

ในทฤษฎีของ Foucault อำนาจทำงานผ่านทางวาทกรรมเพื่อสร้างทัศนคติที่มีต่อปรากฏการณ์ อย่างเช่นอาชญากรรม ความบ้า หรือแม้แต่เรื่องเพศ (sexuality) บ่อยครั้งวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นโดยคนที่มีอำนาจหรือสิทธิอำนาจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้ถูกต่อต้านได้กลับโดยวาทกรรมคู่แข่งที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นๆ ด้วยเหตุนี้ วาทกรรมจึงถูกใช้เป็นเครื่องมืออันแห่งอำนาจในการจำกัดทางเลือกอื่น ๆ ในการคิดหรือการพูด ความรู้ (knowledge) จึงกลายเป็นอำนาจในการควบคุม ประเด็นหลักที่โดดเด่นที่ปรากฏอยู่ตลอดในงานเขียนของ Foucault ก็คือ วิธีการที่อำนาจและความรู้ (power and knowledge) ได้ถูกนำเข้ามาเชื่อมโยงเข้าด้วยกันกับบรรดาเทคโนโลยีในการควบคุม การบังคับและวินัย³⁶

แนวคิดอันใหม่ของ Foucault ที่ท้าทายทฤษฎีสังคมก่อนหน้านั้น มีจุดยืนที่ตรงกันข้ามกับความเห็นร่วมกันทั่วไปในขณะนั้นเกี่ยวกับลักษณะของความรู้แบบวิทยาศาสตร์ (scientific knowledge) แนวศึกษาอันนี้ซึ่งปรากฏอยู่ในงานเขียนช่วงแรกๆ ของ Foucault เป็นที่รู้จักกันดีในชื่อของ ‘โบราณคดี’ ทางความรู้ (archaeology of knowledge) หรือวิธีวิทยาทางโบราณคดี (archaeological method)³⁷ Foucault แตกต่างจากนักสังคมศาสตร์คนอื่น ๆ ซึ่งต้องการทำความเข้าใจสิ่งที่ไม่คุ้นเคยกันมาก่อน (the unfamiliar) ด้วยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่คุ้นเคยกันมาก่อนแล้ว (the familiar) ตรงที่ Foucault เริ่มต้นจากสิ่งที่ตรงกันข้ามคือ ทำความเข้าใจสิ่งที่คุ้นเคย (the familiar) ด้วยการขุดคุ้ยค้นลงไปในอดีต Foucault โจมตีสิ่งที่เป็นอยู่ในปัจจุบันอย่างรุนแรง โดยเฉพาะมนทัศน์ ความเชื่อและโครงสร้างซึ่งส่วนใหญ่แล้วมองไม่เห็นเนื่องจากเป็นสิ่งที่คุ้นเคยกันอยู่ทั่วไป ตัวอย่างเช่น Foucault ได้สำรวจว่า คำอธิบายเรื่อง ‘เพศ’ ได้ถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไรในกระบวนการของพัฒนาการทางสังคม ข้อสังเกตของ Foucault สามารถนำไปใช้กับวิธีคิดในยุคของเราในปัจจุบันเกี่ยวกับกิจกรรมที่เป็นปกติและเบี่ยงเบน สุขภาพ และความบ้า เป็นต้น Foucault พยายามที่จะเปิดเผยให้เห็นถึงฐานคติที่อยู่เบื้องหลังความเชื่อและปฏิบัติการของเราในขณะนี้ และต้องการทำให้ ‘มองเห็น’ ปัจจุบัน ด้วยการเข้าถึง

³⁴ Michel Foucault, *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, trans. of abridged version of *Folie et déraison* (1961) by R. Howard (London : Tavistock, 1965).

³⁵ George Ritzer, *Sociological Theory*, 6th ed. (Boston : McGraw-Hill, 2003), pp. 585 – 594.

³⁶ Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, trans. of *Surveiller et punir* (1975) by A. M. Sheridan-Smith (Harmondsworth : Penguin, 1979) และอ่านการวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องนี้เพิ่มเติมได้ใน Lois McNay, ‘From Discipline to Government’, in *Foucault: A Critical Introduction* (Cambridge : Polity Press, 1994), pp. 85 – 132.

³⁷ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, trans. of *L’Archéologie du savoir* (1969) by A. M. Sheridan-Smith (London : Tavistock, 1972) และอ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน Lois McNay, *Foucault: A Critical Introduction* (Cambridge : Polity Press, 1994), pp. 48 – 51, 66 – 74.

มันจากอดีต อย่างไรก็ตาม เรายังไม่สามารถมีทฤษฎีทั่วไป/สากลเกี่ยวกับสังคม พัฒนาการทางสังคม หรือภาวะสมัยใหม่ (modernity) ได้ แต่เราสามารถทำความเข้าใจ/รับรู้เรื่องราวส่วนย่อยๆ (fragments) ของมันได้³⁸

ทฤษฎีของนักสังคมวิทยาร่วมสมัย

นักทฤษฎีสังคมวิทยาหลายคนได้รับอิทธิพลจากความคิดของ Michel Foucault การเฝ้าดู (surveillance) ซึ่งหมายถึงการรวบรวมข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับประชากรเพื่อควบคุมพฤติกรรมนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมที่สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญมากขึ้น นักทฤษฎีสังคมร่วมสมัยส่วนใหญ่ยอมรับว่า เทคโนโลยีสารสนเทศและระบบการสื่อสารสมัยใหม่ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี กำลังก่อให้เกิดการแปรสภาพทางสังคมขนาดใหญ่สำหรับพวกเราทั้งหมด อย่างไรก็ตาม คนส่วนใหญ่ก็ยังไม่ค่อยเห็นด้วยกับความคิดหลักของนักทฤษฎีแนวหลังสมัยใหม่และ Foucault คนเหล่านี้โต้แย้งว่า ความพยายามของเราที่จะทำความเข้าใจกระบวนการทั่วไปของโลกทางสังคมนั้นประสบความสำเร็จเพียงเล็กน้อย เช่นเดียว กับแนวคิดที่ว่าเราสามารถเปลี่ยนแปลงโลกให้ดีขึ้นได้ นักทฤษฎีอย่างเช่น นักสังคมวิทยาชาวสเปนชื่อ Manuel Castells นักทฤษฎีชาวเยอรมันชื่อ Jurgen Habermas และ Ulrich Beck รวมทั้งนักสังคมวิทยาชาวอังกฤษชื่อ Anthony Giddens ล้วนยืนยันว่า เราจำเป็นต้องสร้างทฤษฎีทั่วไปเกี่ยวกับโลกทางสังคมขึ้นมา รวมถึงทฤษฎีที่ช่วยเราในการเข้าไปเปลี่ยนแปลงโลกให้ดีขึ้น ความฝันของ Marx ที่จะสร้างทางเลือกสังคมนิยมขึ้นมาแทนที่ทุนนิยมนั้น ล้มเหลวไปแล้ว แต่ค่านิยมบางอย่างที่ขับเคลื่อนโครงการสังคมนิยม ไม่ว่าจะเป็น ชุมชนทางสังคม ความเท่าเทียมกันและการให้สวัสดิการสำหรับคนที่อ่อนแอและคนที่ช่วยตัวเองไม่ได้นั้น ยังคงใช้การได้อยู่

- Jürgen Habermas: ประชาธิปไตยและพื้นที่สาธารณะ (democracy and the public sphere)³⁹

Habermas ยอมรับว่า ความคิดส่วนใหญ่ของ Marx ล้าสมัยแล้ว และจึงได้หันไปหาความคิดของ Weber ในฐานะเป็นทางเลือก อย่างไรก็ตาม Habermas เชื่อว่าหลักการพื้นฐานบางประการที่ปรากฏในงานเขียนส่วนใหญ่ของ Marx ยังจำเป็นสำหรับการนำมาใช้ Habermas เชื่อว่า ไม่มีทางเลือกอื่นสำหรับทุนนิยม อีกทั้งไม่ควรจะมีด้วย ทั้งนี้เพราะทุนนิยมได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าสามารถทำให้เกิดความมั่งคั่งอย่างมหาศาลได้ อย่างไรก็ตาม ปัญหาพื้นฐานบางอย่างที่ Marx มองเห็นในเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก็ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในขณะนี้ นั่นก็คือ แนวโน้มของทุนนิยมที่จะนำไปสู่ความตกต่ำหรือวิกฤตทางเศรษฐกิจ เราจำเป็นต้องสถาปนากារควบคุมของเราใหม่เหนือกระบวนการทางเศรษฐกิจหลังจากที่มันไปได้เข้ามาควบคุมเรามากกว่าที่เราควบคุมมัน

³⁸ Michel Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, anon. trans. of *Les mots et les choses* (1966) (London : Tavistock, 1970) และ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน Lois McNay, *Foucault: A Critical Introduction* (Cambridge : Polity Press, 1994), pp. 52 – 66.

³⁹ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge : Polity, 1989) และอ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน Douglas Kellner, 'Habermas, Public Sphere, and Democracy: A Critical Intervention', <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/kellner.html>. และ Kenneth H. Tucker, Jr., *Anthony Giddens and Modern Social Theory* (London, Thousand Oaks, New Delhi : Sage Publications, 1998), pp. 26 - 27, 171 – 174.

วิธีการหลักอันหนึ่งในการที่จะควบคุมได้สำเร็จตามข้อเสนอของ Habermas ก็คือ การรื้อฟื้นสิ่งที่เขาเรียกว่า ‘พื้นที่สาธารณะ’ (public sphere) ให้กลับมาใหม่อีก พื้นที่สาธารณะเป็นกรอบความคิดสำหรับประชาธิปไตยอย่างแท้จริง Habermas ให้เหตุผลว่า กระบวนการประชาธิปไตยแบบทางการซึ่งเป็นเรื่องของรัฐสภาและพรรคการเมืองนั้น ไม่สามารถเป็นพื้นฐานให้กับเราได้อย่างเพียงพอในการตัดสินใจร่วมกัน เราสามารถสร้างพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขึ้นมาผ่านการปฏิรูปกระบวนการประชาธิปไตย และการทำหน้าที่อย่างต่อเนื่องขององค์กรชุมชนทั้งหลายและกลุ่มท้องถิ่นอื่นๆ การสื่อสารผ่านสื่อสมัยใหม่มีผลกระทบบางอย่างตามที่ Baudrillard และนักทฤษฎีคนอื่นๆ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ อย่างไรก็ตาม สื่อเหล่านี้ยังสามารถมีบทบาทพื้นฐานสำหรับพัฒนาการของประชาธิปไตย ขณะที่โทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ได้ถูกรวบงำโดยผลประโยชน์ทางการค้าจนไม่สามารถเป็นศูนย์รวมของการโต้เถียงกันแบบประชาธิปไตยได้ กระนั้นโทรทัศน์และวิทยุสาธารณะรวมทั้ง internet ก็ยังเปิดโอกาสมากมายให้กับการสร้างพื้นที่สาธารณะสำหรับรสนทนาและวิพากษ์กันได้

Habermas ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักทฤษฎีแนว Feminism ด้วยเหตุผลว่าไม่ได้ให้ความสนใจอย่างจริงจังกับความสัมพันธ์ระหว่างเพศสถานะ (gender) กับประชาธิปไตย (democracy) ผู้ที่ออกมาวิพากษ์วิจารณ์ชี้ว่า ประชาธิปไตยมักถูกทักท้วงกันเองว่าเป็นปริณทลของเพศชาย และ Habermas ควรจะให้ความสำคัญกับวิถีทางที่ประชาธิปไตยมีแนวโน้มที่จะกีดกันมิให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่ ตัวอย่างเช่น รัฐสภาแทบทั้งหมดมีสมาชิกรัฐสภาที่เป็นผู้หญิงเพียงไม่กี่คนเท่านั้น วิวาทะทางการเมืองส่วนมากมีแนวโน้มที่จะลดความสำคัญของประเด็นที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกับผู้หญิง ในงานเขียนชิ้นสำคัญชื่อ The Theory of Communicative Action (1986) Habermas ไม่ได้พูดถึงอะไรเกี่ยวกับเพศสถานะเลย Nancy Fraser⁴⁰ ชี้ว่า ในข้อถกเถียงของ Habermas เกี่ยวกับประชาธิปไตยนั้น เขามองความเป็นพลเมือง (citizenship) ในฐานะที่เป็นกลางทางเพศสถานะ (gender neutral) แต่ความเป็นพลเมืองก็ได้ถูกสร้างขึ้นมาจากลักษณะที่เข้าข้างผู้ชายมากกว่าผู้หญิงไม่ต่างจากปริณทลอื่นๆ トラบใดที่สถานะของผู้หญิงในครอบครัวยังคงเป็นรองผู้ชายอยู่ ความไม่เท่าเทียมกันของชีวิตครอบครัวจึงมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับปริณทลสาธารณะอย่างประชาธิปไตย

▪ Ulrich Beck: สังคมแห่งความเสี่ยง (risk society)

นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันอีกคนหนึ่งชื่อ Ulrich Beck ก็ได้ปฏิเสธทฤษฎีหลังสมัยใหม่ด้วยเช่นกัน แทนที่จะมีชีวิตอยู่ในโลก ‘ที่ข้ามพ้นสมัยใหม่ไปแล้ว’ เรากลับกำลังก้าวไปสู่ยุคที่ Beck เรียกว่า ‘ภาวะสมัยใหม่ครั้งที่สอง’ (the second modernity) ยุคที่เรากำลังเคลื่อนตัวไปสู่สิ่งนี้เกิดจากการที่สถาบันสมัยใหม่ทั้งหลายได้ยกระดับกลายเป็นสถาบันระดับโลก ขณะที่ชีวิตประจำวันกำลังหลุดพ้นเป็นอิสระจากการครอบงำของจารีตชนบประเพณี สังคมอุตสาหกรรมแบบเก่ากำลังสลายหายไป และกำลังถูกแทนที่โดย ‘สังคมแห่งความเสี่ยง’ (risk society)⁴¹ สิ่งที่นักทฤษฎีแนวหลังสมัยใหม่มองว่าเป็นภาวะไร้ระเบียบหรือขาดแบบแผนนั้น Beck กลับ

⁴⁰ Nancy Fraser, *Unruly Practices: Discourse and Gender in Contemporary Social Theory* (Cambridge : Polity, 1989).

⁴¹ Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity* (London : Sage, 1992) และอ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน เศรษฐา พวงหัตถ์, ‘โลกในกระแสการเปลี่ยนแปลง’, *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ 23 ฉบับที่ 1 (2546), น. 133 -183 และโดยเฉพาะ น. 162 – 170.

มองว่าเป็นภาวะของความเสี่ยงหรือความไม่แน่นอน การจัดการกับความเสี่ยงจึงเป็นลักษณะสำคัญของระเบียบโลก (global order)

ความเสี่ยงได้กลายเป็นประเด็นสำคัญด้วยเหตุผลหลายประการ ด้วยความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สถานการณ์ความเสี่ยงใหม่ๆ ได้ถูกสร้างขึ้นมาให้มีลักษณะแตกต่างจากสิ่งที่เคยเกิดขึ้นมาในยุคก่อนหน้านี้ เห็นได้ชัดว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้คุณประโยชน์มหาศาลแก่พวกเรา กระนั้นทั้งสองสิ่งนี้ก็ก่อให้เกิดความเสี่ยงอย่างมากและรุนแรงเกินกว่าจะวัดได้ ตัวอย่างก็คือ ไม่มีใครรู้ว่าความเสี่ยงที่จะเกิดจากการผลิตอาหารดัดแปลงพันธุกรรม [Genetically Modified Foods / GM foods) จะเป็นอย่างไร⁴²

การตัดสินใจในหลายๆ เรื่องในระดับของชีวิตประจำวันก็หลีกเลี่ยงความเสี่ยงไปไม่พ้น ความสัมพันธ์ระหว่างความเสี่ยงและเพศสถานะจริงๆ แล้วมีความเกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก ความไม่แน่นอนรูปแบบใหม่ๆ ได้เข้ามาปรากฏตัวอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างเพศ ตัวอย่างเช่นในปริวิตถลของความรักและการแต่งงานนั้น ในช่วงหนึ่งอายุคนที่ผ่านมา ในสังคมที่พัฒนาแล้วนั้น การแต่งงานเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนผ่านของชีวิตอย่างแท้จริง หมายถึงการที่คนใดคนหนึ่งเปลี่ยนสถานะจากการเป็นโสดไปสู่สถานะของการใช้ชีวิตคู่ และยังหมายถึงการมีสถานะที่มั่นคงถาวร ปัจจุบันหลายคนใช้ชีวิตคู่โดยไม่แต่งงาน และอัตราการหย่าร้างก็เพิ่มสูงขึ้นด้วย ใครก็ตามที่ต้องการใช้ชีวิตสัมพันธ์คู่กับคนอื่น คงจะต้องตระหนักในข้อเท็จจริงนี้และจะต้องคิดคำนวณความเสี่ยงดังกล่าวนี้ให้ได้ด้วย ปัจจุบันบุคคลจำเป็นต้องตัดสินใจในเรื่องหลักประกันความสุขและความมั่นคงจากสถานการณ์ความไม่แน่นอนที่จะเกิดขึ้นตามมาด้วย

Beck ไม่ได้โต้แย้งว่าโลกในขณะนี้มีความเสี่ยงมากกว่ายุคก่อนหน้านี้ ทว่าลักษณะของความเสี่ยงที่เราต้องเผชิญต่างหากที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป ปัจจุบันความเสี่ยงมาจากภัยธรรมชาติน้อยกว่าความเสี่ยงที่ถูกสร้างขึ้นมาจากพัฒนาการทางสังคมของเราเอง และจากพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

Beck เห็นด้วยกับ Habermas ในประเด็นที่ว่า สังคมแบบใหม่ไม่ได้มีผลทำให้ต้องยุติความพยายามในการปฏิรูปสังคมและการเมือง ทว่าในทางตรงกันข้าม รูปแบบใหม่ๆ ของการตื่นตัวเคลื่อนไหวเรียกร้องกลับปรากฏให้เห็นมากขึ้น เราได้เห็นการปรากฏตัวของปริวิตถลอันใหม่ที่ Beck เรียกว่า 'การเมืองระดับย่อย' (subpolitics) ซึ่งหมายถึงกิจกรรมของกลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ที่ปฏิบัติงานอยู่นอกกลไกที่เป็นทางการของการเมืองแบบประชาธิปไตย เช่น กลุ่มที่เคลื่อนไหวเรียกร้องเรื่องสิ่งแวดล้อม สิทธิของผู้บริโภค หรือสิทธิมนุษยชน ความรับผิดชอบในการบริหารจัดการความเสี่ยงคงไม่สามารถปล่อยให้อยู่ในมือของนักการเมืองหรือนักวิทยาศาสตร์ แต่เพียงฝ่ายเดียวได้อีกต่อไป พลเมืองกลุ่มอื่นๆ จำเป็นต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย อย่างไรก็ตาม กลุ่มและขบวนการเคลื่อนไหวที่ก่อตัวขึ้นมาในปริวิตถลของ 'การเมืองระดับย่อย' สามารถมีอิทธิพลอย่างมากต่อกลไกทางการเมืองแบบที่เป็นทางการ ตัวอย่างเช่น ความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งเคยแต่ก่อนเคยเป็นของนักเคลื่อนไหวด้านนิเวศ ในปัจจุบันได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งที่จำเป็นของกรอบความคิดของการเมืองแบบทางการเมือง

⁴² เชษฐา พวงหัตถ์, 'โลกในกระแสการเปลี่ยนแปลง', *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ 23 ฉบับที่ 1 (2546), น. 164 - 165.

■ Manuel Castells: เศรษฐกิจเครือข่าย (network economy)

Castells เริ่มต้นงานวิชาการในฐานะเป็นมาร์กซิสต์ จากการเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนครศึกษา (urban studies) Castells พยายามที่นำเอาความคิดของ Marx มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาเมือง อย่างไรก็ตาม เมื่อไม่กี่ปีมานี้ Castells ก็ได้ก้าวออกจากกรอบความคิดแบบมาร์กซิสต์ เช่นเดียวกับ Jean Baudrillard เขาได้หันไปสนใจเรื่องผลกระทบของสื่อและเทคโนโลยีสื่อสาร Castells ให้เหตุผลว่า สังคมสารสนเทศ (information society) เกิดขึ้นจากการปรากฏตัวของเครือข่ายต่างๆ และโดยเฉพาะเศรษฐกิจเครือข่าย⁴³ Castells ให้เหตุผลว่า เศรษฐกิจแบบใหม่ซึ่งอาศัยการติดต่อกันด้วยการสื่อสารระดับโลกนี้ แน่หนอนว่ามีลักษณะเป็นทุนนิยม อย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจและสังคมแบบทุนนิยมในปัจจุบันมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเศรษฐกิจและสังคมรูปแบบอื่นที่ผ่านมามาก การขยายตัวของทุนนิยมไม่ได้วางพื้นฐานอยู่บนชนชั้นแรงงานหรือการผลิตวัตถุสินค้าอีกต่อไปตามความคิดของ Marx แต่การโทรคมนาคมและคอมพิวเตอร์ได้กลายเป็นพื้นฐานของการผลิตแทนที่

Castells ไม่ได้พูดถึงมากนักเกี่ยวกับประเด็นที่ว่า การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้กำลังสร้างผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางเพศสถานะอย่างไร กระนั้น Castells ก็ได้กล่าวถึงอย่างมากเกี่ยวกับอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (personal) และชีวิตประจำวัน (everyday life) ในสังคมเครือข่าย (network society) อัตลักษณ์ส่วนบุคคลได้กลายเป็นประเด็นที่เปิดกว้างมากขึ้น เราไม่สามารถนำเอาอัตลักษณ์ของเรามาจากอดีตได้อีกต่อไป เราจะต้องสร้างมันขึ้นมาจากการมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ การกระทำเช่นนี้มีผลกระทบต่อปริมาณของครอบครัวโดยตรง และต่อการปรับโครงสร้างอัตลักษณ์ของเพศชายและเพศหญิงโดยทั่วไปด้วย ผู้ชายและผู้หญิงไม่สามารถแสดงอัตลักษณ์ของตนจากบทบาทที่มีมาดั้งเดิมได้อีกต่อไป ดังนั้น การแบ่งแยกในลักษณะที่ 'สถานที่' (place) ของผู้หญิงที่เคยอยู่ในบ้านขณะที่สถานที่ของผู้ชายอยู่ 'ข้างนอก ณ ที่ทำงาน' นั้น ได้ถูกทำลายลงแล้วในปัจจุบัน

Castells เรียกเศรษฐกิจระดับโลกแบบใหม่ (new global economy) นี้ว่า 'automation' หรือระบบอัตโนมัติ เช่นเดียวกับ Habermas โดย Castells คิดว่า เราไม่สามารถควบคุมโลกที่เราได้สร้างมันขึ้นมาได้อย่างเต็มที่อีกต่อไป แนวคิดของ Castells เป็นเสียงสะท้อนให้กับความคิดที่ Weber ได้ถูกนำเสนอเมื่อหนึ่งศตวรรษก่อนหน้า โดย Weber เชื่อว่า ระบบราชการ (bureaucracy) ที่พัฒนามากขึ้น จะกลายเป็น 'กรงเหล็ก' (iron cage) กักขังพวกเราเอาไว้ ส่วน Castells มองว่า 'ฝันร้ายของมนุษยชาติในการได้เห็นเครื่องจักรที่เราสร้างขึ้น มา ได้เข้าควบคุมโลกของเรานั้น ดูเหมือนว่ากำลังปรากฏเป็นจริงแล้ว - ไม่ใช่ในรูปแบบของหุ่นยนต์ที่เชื่อมต่อคอมพิวเตอร์ของหน่วยงานรัฐที่คอยสอดส่องควบคุมชีวิตของพวกเราทิ้งไป แต่เป็นระบบอิเล็กทรอนิกส์ในการทำธุรกรรมทางการเงิน'⁴⁴

อย่างไรก็ตาม Castells ก็ไม่ได้หลงลืมรากเหง้าแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ Castells เชื่อว่า มีทางเป็นไปได้ที่จะสามารถควบคุมตลาดโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งสามารถทำได้โดยไม่ใช้การปฏิวัติ แต่ด้วยการดำเนินความพยายามร่วมกันของประเทศต่างๆ และองค์การระหว่างประเทศซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมกันในการจัดระเบียบกฎเกณฑ์ให้กับทุนนิยมระหว่างประเทศ Castells สรุปว่า เทคโนโลยีสารสนเทศสามารถเป็นเครื่องมือในการให้อำนาจแก่ท้องถิ่นและการรื้อฟื้นความเข้มแข็งของชุมชนขึ้นมาใหม่ Castells ได้ยกตัวอย่าง

⁴³ Manuel Castells, *The Rise of the Network Society* (Oxford : Blackwell, 1996).

⁴⁴ Manuel Castells, 'Information technology and global capitalism', in Will Hutton and Anthony Giddens (eds), *On the Edge: Living with Global Capitalism* (London : Cape), p. 56.

กรณีของประเทศฟินแลนด์ ซึ่งเป็นสังคมที่มีการพัฒนาด้านสารสนเทศมากที่สุดในโลก ทุกโรงเรียนในประเทศนี้สามารถเข้าถึง internet และประชากรเกือบทั้งประเทศรู้ภาษาคอมพิวเตอร์ ขณะเดียวกัน ประเทศฟินแลนด์ก็มีระบบรัฐสวัสดิการที่มั่นคงและมีประสิทธิภาพ ซึ่งสามารถปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของเศรษฐกิจแบบใหม่ได้

■ Anthony Giddens: การใคร่ครวญ/คิดทบทวนทางสังคม (social reflexivity) ⁴⁵

นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษนามว่า Anthony Giddens ได้นำเสนอมุมมองทางทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน ทุกวันนี้เราอาศัยอยู่ในสภาวะที่เรียกว่า 'โลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว' (the runaway world) ซึ่งหมายถึงโลกที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงแบบใหม่ๆ และความแน่นอนจำนวนมากมายแบบเดียวกับที่ Ulrich Beck ได้วิเคราะห์เอาไว้ ⁴⁶ แต่เราควรตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่อง 'ความไว้วางใจ' (trust) พร้อมกับเรื่องของความเสี่ยงด้วย 'ความไว้วางใจ' (trust) หมายถึงความศรัทธาที่เราไม่แน่ใจว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือสถาบันทั้งหลาย

ในโลกที่มีการแปรสภาพอย่างรวดเร็ว ความไว้วางใจกันในรูปแบบเก่าๆ ไม่สามารถนำมาใช้ได้อีกต่อไป ความไว้วางใจที่มีต่อคนอื่นที่เคยเป็นพื้นฐานอยู่ในชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การอาศัยอยู่ในสังคมที่มีลักษณะโลกาภิวัตน์มากขึ้นนี้ ชีวิตของพวกเขาได้รับอิทธิพลจากผู้คนที่เราไม่เคยเห็นหรือไม่เคยพบมาก่อน โดยที่คนเหล่านี้อาจจะอาศัยอยู่ในอีกด้านหนึ่งของโลกที่ห่างไกลจากเรามาก 'ความไว้วางใจ' (trust) หมายถึงการมีความศรัทธาใน 'ระบบที่เป็นนามธรรม' (abstract systems) ตัวอย่างเช่น เราจำเป็นต้องมีความเชื่อมั่นในองค์กร/หน่วยงานต่างๆ ที่ทำหน้าที่ดูแลจัดระเบียบเกี่ยวกับอาหาร การรักษาน้ำให้สะอาดบริสุทธิ์ และประสิทธิภาพของระบบธนาคาร ความไว้วางใจและความเสี่ยงจึงมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด เราจำเป็นต้องมีความเชื่อมั่นในองค์กร/หน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่เหล่านั้นถ้าหากเราจะต้องเผชิญกับความเสียหายที่อยู่รอบตัวเรา และตอบโต้กับมันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การมีชีวิตอยู่ในยุคสารสนเทศในทฤษฎีของ Giddens หมายถึงการที่เราจะต้องมีสิ่งๆ ที่เรียกว่า 'การใคร่ครวญสะท้อนคิดทางสังคม' (social reflexivity) มากขึ้นด้วย การใคร่ครวญสะท้อนคิดทางสังคม (social reflexivity) หมายถึงการที่เราต้องคิด หรือสะท้อนคิดอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับสภาวะการณ์ที่เราอาศัยหรือมี

⁴⁵ Giddens เชื่อว่า ความรู้ทางสังคมวิทยาควรมีเป้าหมายที่จะเป็น 'สิ่งที่ทุกคนรู้' เนื่องจากความรู้ทางสังคมวิทยาเป็นวิธีการสำคัญอันหนึ่งที่สมาชิกของสังคมสมัยใหม่สามารถทำความเข้าใจและอธิบายการทำงานของสังคมได้ ความรู้ทางสังคมวิทยาจึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโลกปัจจุบันและช่วยให้สามารถเปลี่ยนแปลงโลกได้โดยการหาทางอธิบายและวิเคราะห์โลก ในแง่นี้การศึกษาวิจัยทางสังคมวิทยาจึงเป็นการทำงานในลักษณะวิพากษ์ (critical) กล่าวคือ จะต้องมองหาความหมายทั่วไปที่คนในสังคมรับรู้ร่วมกัน แต่นำมาจัดระบบใหม่และแพร่กระจายออกไปเพื่อช่วยให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในทางบวก การทำหน้าที่อย่างรู้สำนึกในลักษณะเช่นนี้ที่ Giddens เรียกว่า 'social reflexivity' ซึ่งหมายถึง การหันไปขบคิดพิจารณาทบทวนความรู้เกี่ยวกับโลกทางสังคมแล้วนำมาประยุกต์ใช้เพื่อตอบสนองการทำลายของสถานการณ์และเงื่อนไขใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกทางสังคม ดู Anthony Giddens, In Defence of Sociology: Essays, Interpretations and Rejoinders (Cambridge : Polity Press, 1996), pp.4-5, 77 และอ่านข้อเสนอดังกล่าวเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม: การทะลุกรอบและกับดักของความคิดแบบคู่ตรงกันข้าม (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2548), น. 28 – 29.

⁴⁶ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน เชษฐา พวงหัตถ์, 'โลกในกระแสการเปลี่ยนแปลง', วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 23 ฉบับที่ 1 (2546), น. 164 – 165.

ชีวิตอยู่ เมื่อสังคมยึดติดอยู่กับจารีตประเพณีมากขึ้น ผู้คนก็สามารถทำสิ่งต่างๆตามวิถีทางที่วางไว้อย่างมั่นคง โดยไม่มีใครควรวุญคิดทบทวนมากขึ้นตามไปด้วย สำหรับพวกเรานั้น หลายๆแง่มุมของชีวิตที่คนรุ่นก่อนหน้าพวกเราเคยปฏิบัติมาโดยคุษณินั้น ปัจจุบันได้กลายเป็นเรื่องที่เปิดกว้างสำหรับการเลือกตัดสินใจว่าจะทำตามหรือไม่ทำตามก็ได้ ตัวอย่างเช่น นับเป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้วที่ผู้คนไม่มีวิธีการที่มีประสิทธิผลในการจำกัดขนาดของครอบครัวของพวกเขา แต่ด้วยรูปแบบของการคุมกำเนิดสมัยใหม่ และรูปแบบอื่นๆของเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการให้กำเนิดลูก พ่อแม่ไม่เพียงแต่สามารถเลือกได้ว่าจะมีลูกได้ที่คนแล้ว ยังสามารถทำได้แม้กระทั่งตัดสินใจว่าจะให้ลูกของตนเป็นเพศอะไรด้วย แน่หนอนว่าความเป็นไปได้แบบใหม่ๆเช่นนี้จะต้องเผชิญกับปัญหาใหม่ๆด้านจริยธรรมอีกด้วยเช่นกัน

เราไม่ควรสูญเสียความสามารถในการควบคุมอนาคตของเรา ในยุคที่ทุกสิ่งทุกอย่างกลายเป็นระดับโลกนี้ แน่หนอนว่าชาติต่างๆก็ได้สูญเสียอำนาจบางอย่างที่ตนเคยมี ตัวอย่างเช่น ประเทศต่างๆเริ่มมีอิทธิพลเหนือนโยบายเศรษฐกิจที่ตนน้อยลง อย่างไรก็ตาม หลายรัฐบาลก็ยังคงรักษาอำนาจที่ตนเองมีอยู่เอาไว้ การดำเนินการต่างๆร่วมกันอาจจะช่วยให้ชาติต่างๆสามารถผนึกกำลังกันเพื่อสร้างอิทธิพลขึ้นมาเหนือโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว กลุ่มต่างๆที่ Beck ได้กล่าวถึง เช่น องค์กรและขบวนการเคลื่อนไหวที่ทำงานนอกกรอบของการเมืองแบบทางการ สามารถมีบทบาทสำคัญได้ อย่างไรก็ตาม กลุ่มต่างๆเหล่านี้ก็ยังไม่สามารถเข้ามาแทนที่การเมืองประชาธิปไตยแบบทางการนี้ได้ ประชาธิปไตยยังคงมีความสำคัญอยู่ เนื่องจากกลุ่มต่างๆที่อยู่ในปริมาตรของ 'การเมืองระดับย่อย' (subpolitics) สามารถอ้างสิทธิ์ที่หลากหลายและมีผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น กลุ่มดังกล่าวอาจจะประกอบด้วยคนที่กำลังรณรงค์อย่างเอาใจจริงเอาใจง เพื่อให้ยอมรับการทำแท้ง และคนที่มีความเชื่อตรงกันข้าม รัฐบาลประชาธิปไตยต้องเข้าถึงและตอบสนองต่อการอ้างสิทธิ์ในเรื่องต่างๆมากมายเหล่านี้

ประชาธิปไตยไม่สามารถจำกัดขอบเขตอยู่แค่พื้นที่สาธารณะ (public sphere) ตามที่ Habermas เชื้อเท่านั้น สิ่งที่กำลังปรากฏให้เห็นในชีวิตประจำวันก็อาจมีศักยภาพที่จะกลายเป็น 'ประชาธิปไตยทางด้านอารมณ์ความรู้สึก' (democracy of the emotions) ได้ 'ประชาธิปไตยทางด้านอารมณ์ความรู้สึก' หมายถึงการเกิดขึ้นของรูปแบบต่างๆของชีวิตครอบครัวซึ่งผู้ชายและผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมในลักษณะเท่าเทียมกัน จริงๆแล้วทุกรูปแบบของครอบครัวแบบดั้งเดิม (traditional) ล้วนวางพื้นฐานอยู่บนการครอบงำของผู้ชายที่มีต่อผู้หญิง และเป็นเรื่องที่มีการกำหนดเอาไว้ในกฎหมาย ความเท่าเทียมกันระหว่างเพศที่เพิ่มมากขึ้นคงไม่สามารถจำกัดอยู่แค่เรื่องของสิทธิในการเลือกตั้ง แต่จะต้องขยายวงไปยังปริมาตรส่วนตัวด้วย การทำให้ชีวิตส่วนตัวมีความเป็นประชาธิปไตยนั้นจะต้องก้าวหน้าไปถึงขั้นที่ความสัมพันธ์ในด้านต่างๆต้องวางอยู่บนพื้นฐานของความเคารพซึ่งกันและกัน การสื่อสารสนทนากันและการมีขันติธรรม⁴⁷

สรุป

กล่าวได้หรือไม่ว่าปัจจุบันเรากำลังอยู่ตรงจุดเริ่มต้นของการเข้าสู่ช่วงเวลาใหม่ของการพัฒนาการทางทฤษฎีสังคมวิทยา? ความคิดของนักคิดคลาสสิกอย่าง Marx, Durkheim และ Weber ได้ถูกสร้างขึ้นมาใน

⁴⁷ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ใน Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies* (Cambridge : Polity Press, 1992) และ Anthony Giddens and Christopher Pierson, *Conversations with Anthony Giddens* (Stanford, CA : Stanford University Press, 1998), pp. 118 – 150.

ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทางสังคมและเศรษฐกิจ ปัจจุบันเรากำลังดำเนินชีวิตอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านที่เกิดขึ้นในระดับโลกซึ่งมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางทั่วทั้งโลก เราจำเป็นต้องสร้างทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อทำความเข้าใจพัฒนาการใหม่ ๆ ซึ่งกำลังแปรสภาพสังคมของเราอยู่ในขณะนี้

ความหลากหลายของแนวคิดเชิงทฤษฎีปรากฏให้เห็นในสังคมวิทยา [และรวมถึงในวิชาอื่นๆ ในสังคมศาสตร์] เหตุผลที่เป็นเช่นนี้ก็ไม่ใช่เรื่องน่าแปลกแต่อย่างใด เพราะข้อถกเถียงทางทฤษฎีไม่สามารถหาข้อยุติกันได้ง่ายๆ แม้แต่ในวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเองก็ตาม และในกรณีของสังคมวิทยานั้น เราประสบปัญหาอย่างมากเนื่องจากความซับซ้อนของปัญหาที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะการศึกษาพฤติกรรมของตัวเราเอง

ข้อเสนอคลาสสิกของ Weber เกี่ยวกับอิทธิพลของศาสนาคริสต์นิกาย Puritanism ที่มีต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ ถือเป็นตัวอย่างที่มีประโยชน์อย่างยิ่งในการชี้ให้เห็นว่าอะไรทำให้ทฤษฎีมีคุณค่า แนวคิดของ Weber ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ แต่ในหลายๆ มุมมองนั้น ทฤษฎีของ Weber เป็นการวางรากฐานใหม่ที่จะกระตุ้นให้มีการศึกษาวิจัยกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

การปะทะกันทางความคิดและมุมมองในสังคมวิทยาทำให้เกิดปัญหาพื้นฐานหลายประการ ปัญหาสำคัญประการแรกก็คือประเด็นที่ว่าเราจะเชื่อมโยงการกระทำของมนุษย์ (human action) กับโครงสร้างสังคม (social structure) อย่างไร เราเป็นผู้สร้างสังคมขึ้นมา หรือว่าเราถูกสร้าง/กำหนดโดยสังคม? การตัดสินใจเลือกกระหนทางเลือกเหล่านั้นคงไม่ยากเย็นเหมือนกับที่เริ่มมีการพูดถึงเรื่องนี้กันในระยะแรกๆ และปัญหาที่แท้จริงก็คือ เราจะเชื่อมโยงทั้งสองแง่มุมของชีวิตทางสังคมเข้าด้วยกันอย่างไร

ปัญหาประการที่สองเป็นเรื่องของการมองสังคมว่าจะมีลักษณะที่สมานฉันท์และเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือว่าเต็มไปด้วยความขัดแย้งที่ดำรงอยู่เรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งสองมุมมองนี้คงไม่ได้แย้งสวนกันอย่างสิ้นเชิง และเราจำเป็นต้องชี้ให้เห็นว่าความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) และความขัดแย้ง (conflict) มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไร มโนทัศน์เรื่องอุดมการณ์ (ideology) และอำนาจ (power) มีความสำคัญในการทำความเข้าใจปัญหานี้

ปัญหาประการที่สามเกี่ยวข้องกับเรื่องเพศสถานะ (gender) และโดยเฉพาะประเด็นที่ว่าเราควรจะสร้างทฤษฎีสากลเกี่ยวกับเรื่องนี้ขึ้นมาในสังคมวิทยาหรือไม่ ปัญหานี้แทบจะไม่มีกรหยาบยกขึ้นมาพูดกันในสังคมวิทยากระแสหลัก แต่นักทฤษฎีแนว Feminist ได้สร้างกระแสการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นทั้งในส่วนที่ว่านักสังคมวิทยาควรจะต้องมองปัญหาอะไรบ้าง และควรมองปัญหานั้นๆ อย่างไร

ประเด็นที่ยังคงมีการถกเถียงกันในสังคมวิทยาประการที่สี่ก็คือ การวิเคราะห์พัฒนาการของสังคมสมัยใหม่ (modern social development) กระบวนการต่างๆ ของการเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่ล้วนถูกกำหนดโดยพัฒนาการทางเศรษฐกิจทุนนิยมแต่เพียงอย่างเดียว หรือว่ามีปัจจัยอื่นๆ เข้าเกี่ยวข้องด้วย? จุดยืนที่มีต่อข้อถกเถียงนี้ได้รับอิทธิพลในระดับหนึ่งจากความเชื่อและทัศนคติทางการเมืองที่แตกต่างกันของบรรดานักสังคมวิทยา

ในการทำความเข้าใจและจัดการกับประเด็นปัญหาของพัฒนาการทางสังคม นักทฤษฎีทางสังคมปัจจุบันได้พยายามที่จะก้าวข้ามพ้นจากกรอบความคิดของ Marx และ Weber นักทฤษฎีแนวหลังสมัยใหม่ (postmodern) ปฏิเสธว่าเราไม่สามารถสร้างทฤษฎีทั่วไปที่อธิบายประวัติศาสตร์และสังคมทั้งหมดได้ Baudrillard มองสื่ออิเล็กทรอนิกส์ว่าเป็นตัวทำลายความสัมพันธ์ของเรามีกับอดีต เพราะมันได้สร้างโลกแบบใหม่ขึ้นมาซึ่งเป็นโลกที่ความหมายถูกกำหนดโดยการไหลเวียนของภาพลักษณ์มากกว่าความจริงที่มั่งคั่งถาวร

นักทฤษฎีอีกกลุ่มหนึ่งได้วิพากษ์วิจารณ์แนวคิดหลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) โดยโต้แย้งว่าเราสามารถสร้างทฤษฎีสากลเกี่ยวกับโลกทางสังคมได้ และทฤษฎีแบบนี้ช่วยให้เราสามารถเข้าไปมีส่วนในการกำหนดรูปร่างหน้าตาของโลกดังกล่าวนี้นี้ได้มากขึ้นและดียิ่งขึ้น นักทฤษฎีกลุ่มนี้ได้แก่ Habermas ที่นำเสนอโมโนทัศน์เรื่อง 'พื้นที่สาธารณะ' (public sphere), Beck และข้อเสนอเรื่อง 'สังคมแห่งความเสี่ยง' (risk society), Castells และแนวคิดเรื่อง 'เศรษฐกิจเครือข่าย' (the network economy) และ Giddens ก็กับการสร้างมโนทัศน์เรื่อง 'การใคร่ครวญสะท้อนคิดทางสังคม' (social reflexivity) เพื่อนำไปใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตของพวกเขา และขบคิดเกี่ยวกับชีวิตของพวกเขา

Chetta Puanghut

11/3/2006 9:06:16 PM